Linde kyrka

Karaktärisering 2023

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

Gotlands Museum

Dnr: 2019-17
Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2025/160161.

© Gotlands Museum
Strandgatan 14
621 56 Visby

© Visby stift
Norra Kyrkogatan 3
621 55 Visby

Innehåll

Inledning ... 4
Bakgrund ... 4
Syfte ... 4
Metod ... 4
Visby stifts kyrkor ... 5
Omgivningar ... 7
Linde socken ... 7
Kyrkomiljön ... 7
Kyrkogården ... 11
Kyrkogårdens huvuddrag ... 11
Historik ... 13
Nulägesbeskrivning ... 18
Kyrkobyggnaden ... 33
Kyrkans huvuddrag ... 33
Byggnadshistorik ... 37
Nulägesbeskrivning ... 44
Restaureringar ... 97
Arkeologi ... 102
Fornlämningar ... 103
Kyrkan ... 103
Övrigt ... 103
Värdering ... 104
Allmänt ... 104
Bruksvärden ... 106
Kyrkobyggnaden ... 106
Kyrkans inventarier ... 107
Kyrkogården ... 107
Händelselista Linde kyrka ... 109
Lagskydd ... 114
Källor och litteratur ... 116
Otryckta källor ... 116
Tryckta källor ... 116
Kartor ... 116

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024**.**

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

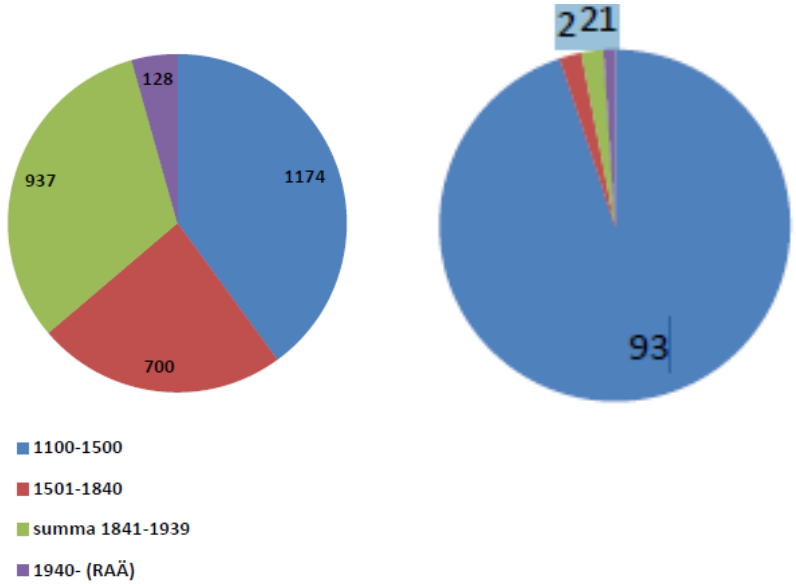
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altaruppsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Linde socken

Linde kyrka ingår i Fardhem-Garde pastorat. Den är belägen på södra Gotland ca 46 km från Visby. År 2022 var invånarantalet socken 160 personer.

Kyrkomiljön

Linde kyrka ligger vid foten av Lindeberget, en kalkstensplatå som höjer sig ca 20 m över den omgivande jordbruksbygden. Förutom Odvalds gårdsbebyggelse, belägen omedelbart öster om kyrkan finns utmed vägarna i grannskapet bebyggelse av varierande slag: bondgårdar och villor samt en nedlagd affär, d:o mejeri och skola. Kyrkogården omges av trädbevuxna marker i väster och öster. I väster gränsar kyrkogården till den tidigare skoltomten. Strax öster om kyrkan går landsvägen mellan Visby och Hemse samt ett mindre vattendrag, vilket ännu på 1700-talet ansågs vara en betydande vattenled.

Landsvägen från Stånga mot Fardhem stryker kyrkogårdens norra mur. Någon prästgård har inte funnits i socknen under efterreformatorisk tid, men sydväst om kyrkan ligger ruinen av en medeltida prästgård. Den har övergivits på ett tidigt stadium då den inte nämns i det äldsta inventariet från 1594. Den bevarade anläggningen utgörs av grunden till en byggnad med fyra rum i bottenplanet samt en övervåning. Den ursprungliga anläggningen är uppförd i tuktad kalksten i skalmursteknik samt av väl huggen sten i de bevarade hörnkedjorna. Den nuvarande ruinens murhöjd varierar från ca 170 cm i byggnadens centrum till 50 cm i den sydvästra delen. Den sydligaste rummets sydvägg är helt bortbruten. I ruinen ligger ett stort runt kalkstensblock med ett koniskt format hål i mitten. Enligt skriftserien Sveriges kyrkor är det troligen bas för en upphissningsordning vid kyrkans och prästgårdens byggnation.

En grusbelagd bilparkering för besökare till kyrka och kyrkogård finns omedelbart öster om kyrkogården.

Linde kyrkomiljö fotograferad från söder, ovan 2023. Sydväst om kyrkan syns prästgårdsruinen. Foto Pär Malmros, Visby stift.

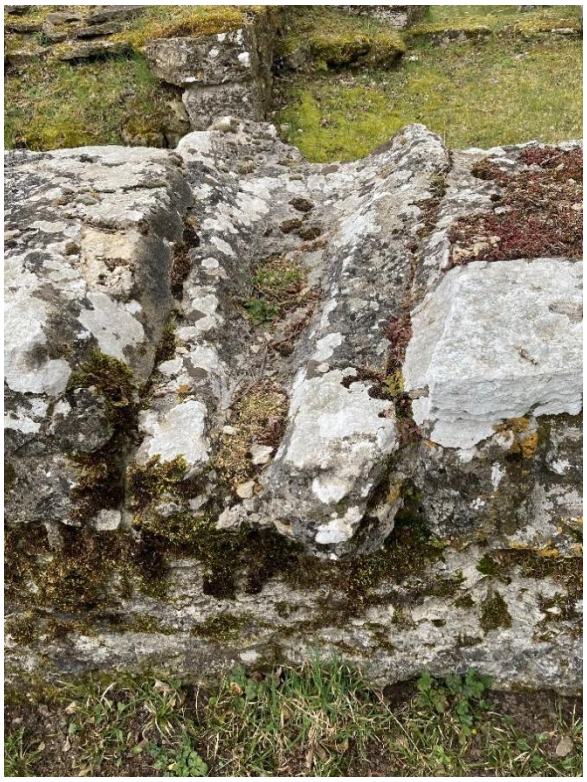
Prästgårdsruinen sydväst om kyrkan fotograferad från ovan 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Prästgårdsruinen fotograferad från söder. Rummet kan ha använts som kök. Den södra väggen är helt nedbruten. I sydvästra hörnet är en ungsanordning bevarad. I den östra väggen finns en uttömningskanal. Foto ES 2023.

Prästgårdsruinen fotograferad från väster. Närmast ett litet utrymme som kan ha använts som förrådsrum. Foto ES 2023.

Uttömningskanal huggen i ett kalkstensblock i ett av ruinens östra rum. Enligt skriftserien Sveriges kyrkor kan rummet ha använts som kök. Foto ES 2023.

Ett stort runt kalkstensblock med ett koniskt format hål i mitten. Det är troligen en bas för en upphissningsordning vid kyrkans och prästgårdens byggnation. Foto ES 2023.

Prästgårdsruinen fotograferad från sydväst. Närmast ett rum som kan ha använts som förstuga. I den norra delen finns spår av en trappa till en övre våning. Huvudingången har funnits i den norra muren med en hög tröskelsten och tramphäll på insidan. Foto ES 2023.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

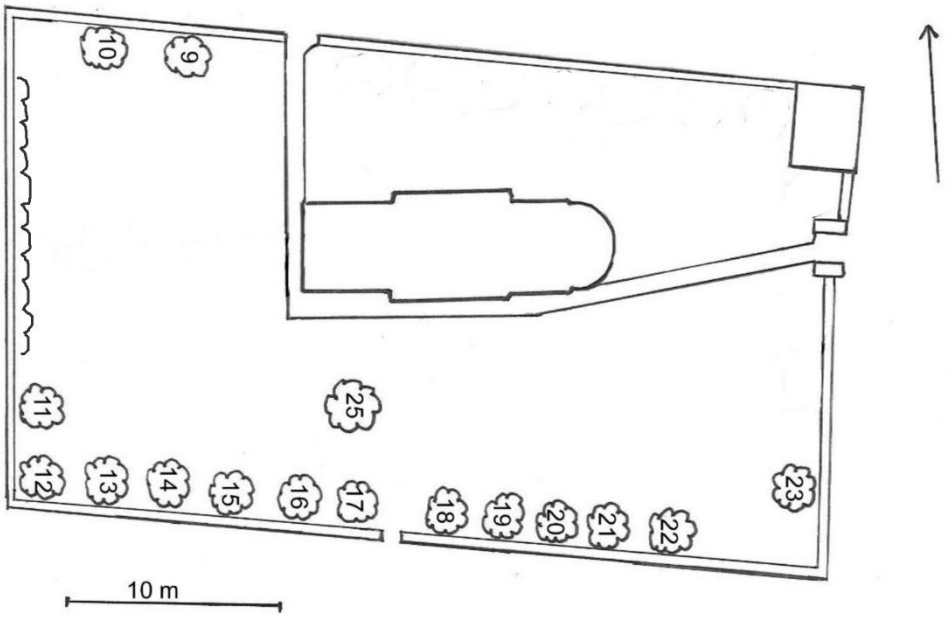
Kyrkogården ligger alldeles intill Lindeberget. Den tillhör Gotlands mindre kyrkogårdar och har troligen endast utvidgats en gång åt väster efter 1867. Av den ursprungliga trädkransen återstår en trädrad längs södra muren samt enstaka träd i väster. I öster finns en medeltida stiglucka samt ett bevarat sockenmagasin från 1835. Sammantaget ger de omgivande träden och grönskan kyrkogården en tilltalande rumslighet.

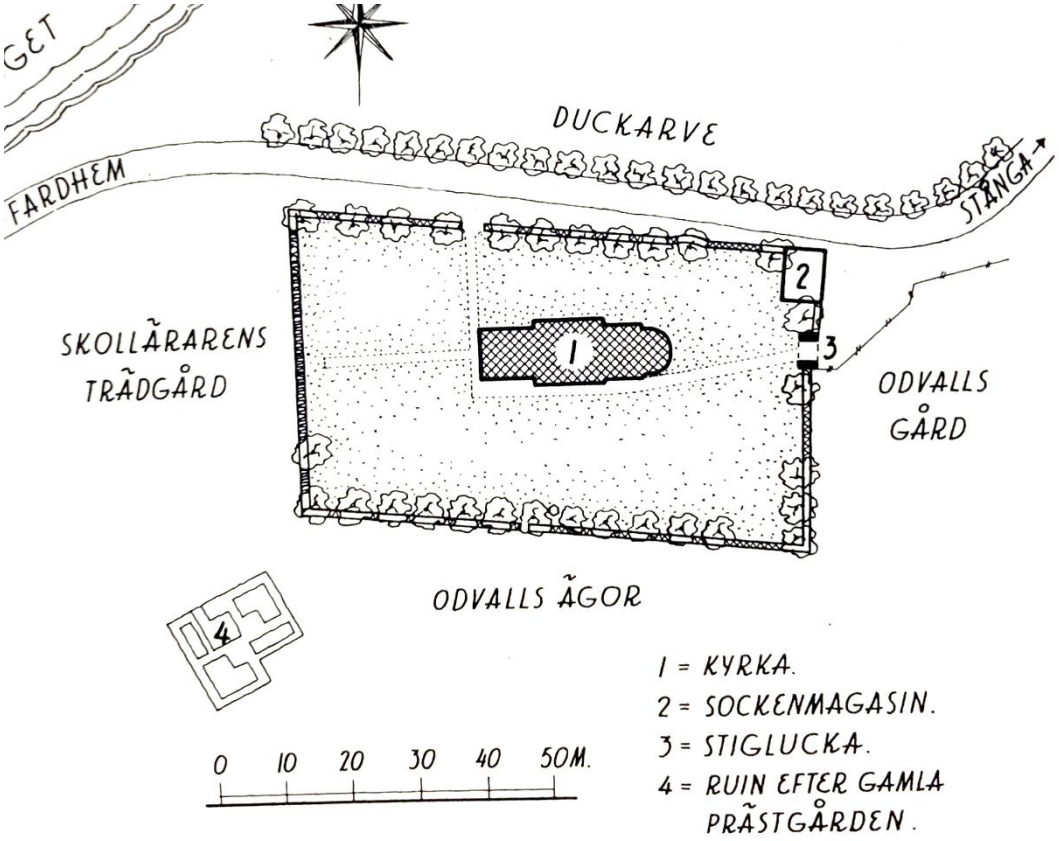
Linde kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan, söder 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Linde kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan, sydost 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Situationsplan Linde kyrka 2011. Reviderad 2023, Gotlands Museum.

Situationsplan Linde kyrka. Johan Söderberg 1943. Ur Sveriges Kyrkor 186, Gotland VII:2 (1981).

Historik

Skattläggningskartan från 1753 visar att kyrkan närmast omges av betes- och hagmarker. Norr om kyrkan ligger små åkerområden. I nordväst ligger Lindeberget. Laga skiftes karta från 1867 visar kyrkogårdens omfattning innan en utvidgning åt väster.

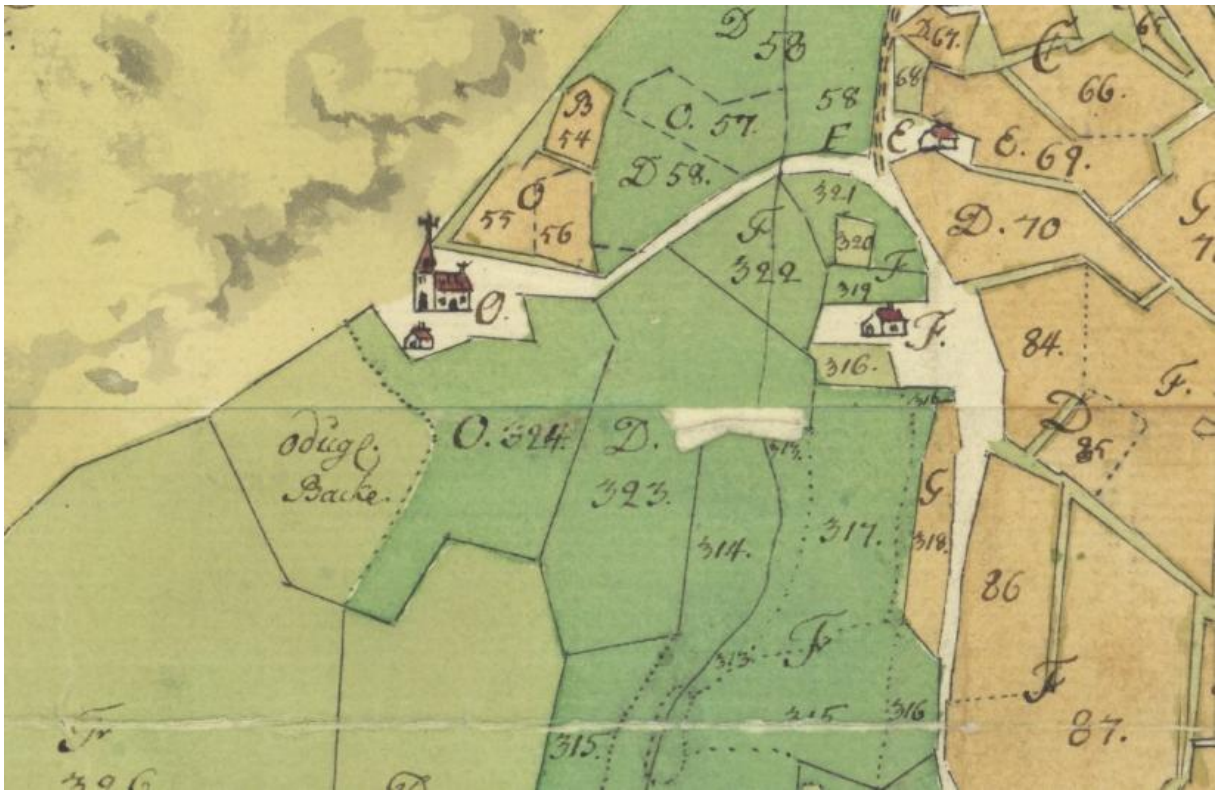
Kyrkogårdens läge vid en brant klint har inneburit svårigheter med vatten vilket medfört att kyrkogården vissa tider varit 'vattensjuk'. CGG Hilfeling noterar 1799 att Linde kyrka är "omgifven af ganska sank jordmån, så man med svårighet kan hafwa grafwarna Wattenfria. Ett tämeln djupt dike omgaf kyrkogården för att afleda det öfwerflödiga wattnet". Vattenproblemen hade återkommit flera gånger under 1700-talet. År 1748 påpekades att diket som var gjort på kyrkogården måste årligen upprensas. Genom dikesgrävning och dränering minskade problemen. I den södra delen av kyrkogården, ca två meter från muren, parallellt med muren finns troligen ett stendike kvar.

Kyrkogårdsmuren har förnyats och reparerats vid flera tillfällen. Vid en biskopsvisitation 1748 påpekades att muren var "bofällig" och borde iståndsättas. År 1764 anmärktes att muren till största delen var av sten men en liten del hade träplank, vilket borde ersättas av sten. År 1768 var muren helt i sten. År 1804 påbörjades en plantering av träd kring kyrkogården. Biskopen framhöll att: "hvarje Husbonde i pastoratet ville å kyrkogårdarne i sina församlingar plantera hvardera åtminstone ett träd af det slag the hälst öfwerkommo ock thetsamma i bästa motto sköta och efterse (så att) framdeles kyrkan måtte lämna en mera prydnadsfull utsigt."

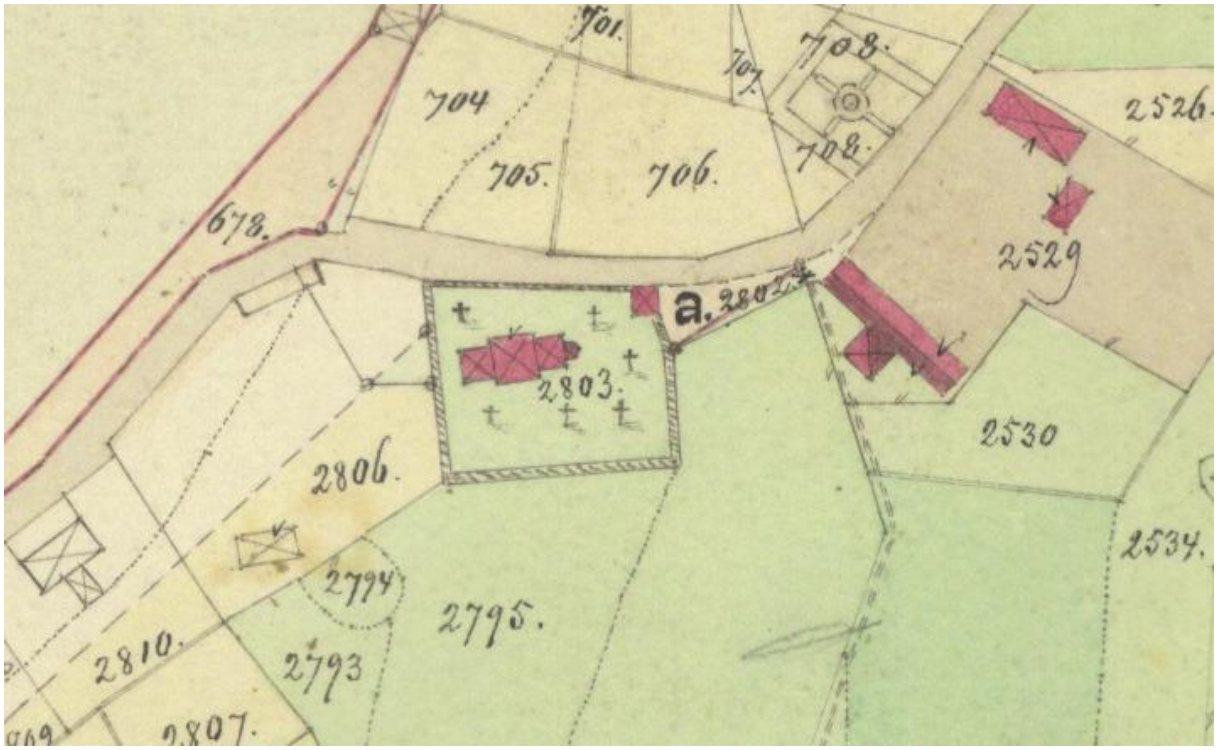
Ett materialhus i trä har funnits på eller invid kyrkogården. Enligt kyrkans räkenskaper var det uppfört 1738. I kyrkogårdens nordöstra hörn ligger ett sockenmagasin uppförd 1835. Den är sammanbyggd med muren. I södra fasaden finns en bred ingång, upptagen 1952 då byggnaden ombyggdes till likbod.

Geometrisk karta 1712. Kartan visar "Linde Körkia vid bergets fot och väster om kyrkan en liten stuga för "Klåckaren". Till höger om berget och kyrkan flyter ån.

Skattläggningskarta 1753. Invid kyrkan ligger klockarbostaden.

Laga skiftes karta 1867. Kyrkogården omges av en kraftig mur. I det nordöstra hörnet ligger sockenmagasinet uppfört 1835. Kyrkogården har sedan 1867 utvidgats något åt väster.

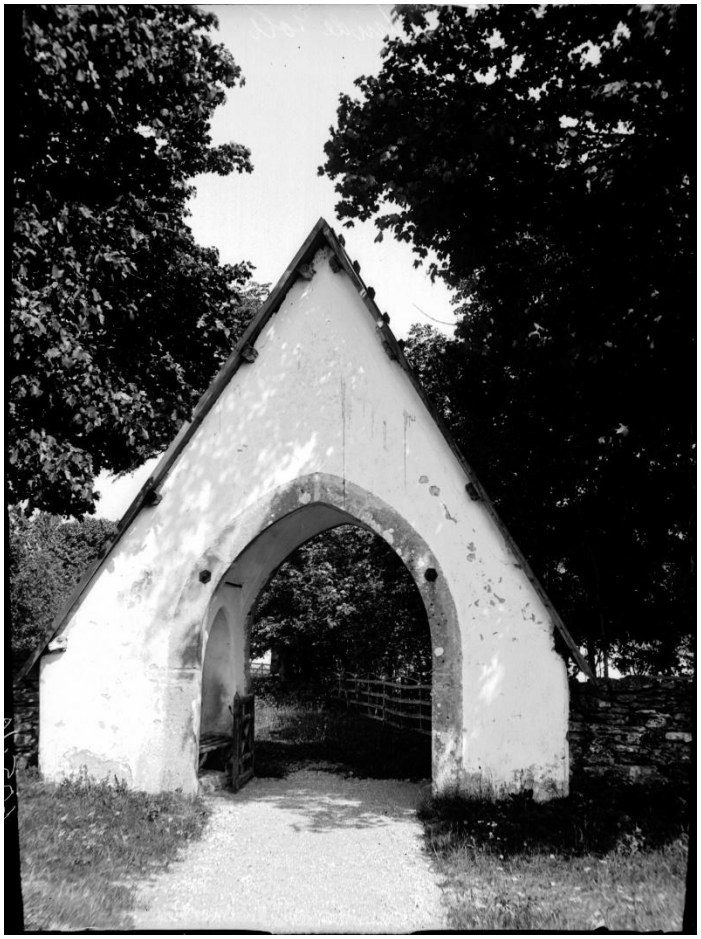
Linde kyrka fotograferad från Lindeberget i norr. Till vänster i bilden syns sockenmagasinet. Kyrkogården omges delvis av större träd. Foto okänd, men taget i av 1800-talet eftersom kyrkan fick skorsten i början av 1900-talet. ATA.

Stigluckan fotograferad från väster. Foto E. Eckhoff. ATA.

Stigluckan och sockenmagasinet fotograferade från öster. Vid stigluckan finns en pargrind i trä. Foto Ivar Andersson 1943. ATA.

Stigluckan fotograferad från väster. Foto Eric Erici. ATA.

Stigluckan och sockenmagasinet fotograferade från öster. Vid stigluckan finns en pargrind i trä. Foto Ivar Andersson 1943. ATA.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården är rektangulär med lätt romboid planform. Den har sannolikt kvar sin medeltida utsträckning utom i väster, där den utvidgats i sen tid. Kyrkogården omges på tre sidor av en kallmur av kalk- och sandsten, troligen uppförd omkring 1765. I det nordöstra hörnet står ett tidigare sockenmagasin av kalksten under tegeltak, byggt 1835. Väggarna är uppförda av kalksten, ut- och invändigt putsade och vitkalkade. Det byggdes om till likbod år 1952 och fick en dubbelport av trä. Idag används det som förråds- och materialbod, och där förvaras bland annat församlingens likvagn mm. I väster saknas mur, och avgränsningen mot den tidigare skoltomten utgörs av en hagtornshäck och storvuxna tujor.

Kyrkogården har ingångar i norr, öster och söder. I öster finns en medeltida stiglucka. Ingångarna i söder och norr utgörs av trägrindar mellan murade stolpar, täckta av kalkstensplattor. Trägrinden i söder har en liknande utformning som grinden vid Fardhem kyrkas norra ingång. I norr är trägrinden dubbel. I stolparna finns inmurade trästockar på lämplig höjd för att kunna fästa grindarnas gångjärn. Det är ovanligt. Från ingången i öster och norr leder gångar som är belagda med kvadratiska betongplattor med frilagd ballast av granit. Vid den södra mursträckningen finns en oktogonformad brunn anlagd 1930.

Kyrkogården omges av en trädkrans bestående av äldre hamlad tysklönn, (nr. 9-12) och äldre hamlad skogslönn (nr. 13-23). Den del av trädkransen med äldre träd som fanns norr om kyrkan har tagits bort. Söder om kyrkobyggnaden växer ett solitärt träd, en äldre friväxande hästkastanj (nr 25).

De flesta synliga gravar är belägna söder och framför allt väster om kyrkobyggnaden.
Flera av gravarna intill kyrkogårdsmuren i väster är omgivna av klippta häckar av buxbom och liguster, och ett par har planterade tujor. Vid det tidigare sockenmagasinet är sex gravhällar av sandsten uppställda. De flesta kan dateras till 1600-talet och är troligen tillverkade i Burgsvik. En medeltida kalkstenshäll har använts som gångbeläggning.

Linde kyrkogård fotograferad från ovan 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Linde kyrka och kyrkogård fotograferade från öster. Närmast den medeltida stigluckan och den tidigare sockenmagasinet uppförd 1835. Foto ES 2023.

Stigluckan och det tidigare sockenmagasinet fotograferade från väster. Gravstenar från 1600-talet står lutade mot väggen. Foto ES 2023.

Stigluckan med en pargrind i trä liknande den som finns vid norra ingången. Foto ES 2023.

Till vänster liten nedsänkt relief i den östra portalomfattningen. Foto ES 2023.

Från stigluckan leder en gång belagd med betongplattor fram och längs med kyrkans södra fasad. Foto ES 2023.

Stigluckan fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Det tidigare sockenmagasinet, uppfört 1835. Foto ES 2023.

På västra och södra sidan står ett antal äldre gravhällar uppställda, de flesta av sandsten från 1600-talet. Foto ES 2023.

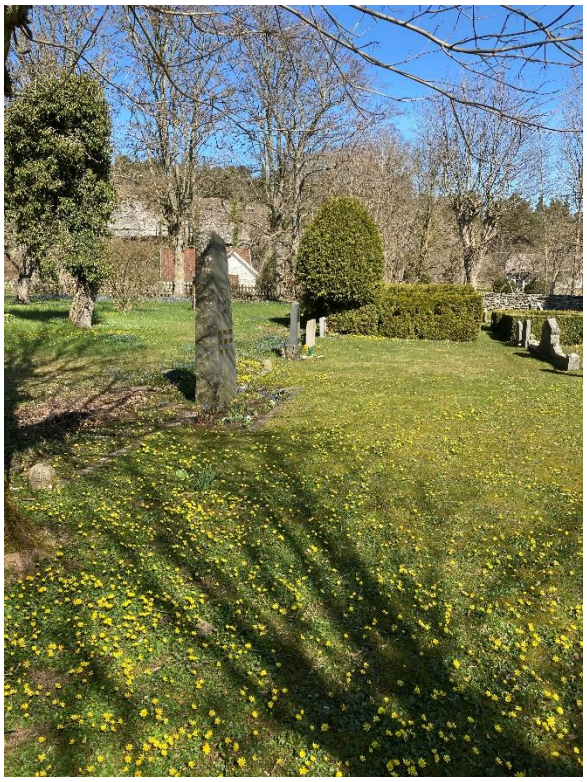
Den södra mursträckningen. Foto ES 2023.

Ingång i söder med en trägrind av liknande utformning som vid Fardhem prästgård. Foto ES 2023.

Nära den södra ingången finns en oktogonformad brunn från 1930. Foto ES 2023.

Den västra kyrkogårdsgränsen. Foto ES 2023.

Den norra mursträckningen fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Ingång i nordväst. I stolparna finns inmurade ekstockar på lämplig höjd för att kunna fästa grindarnas gångjärn. Foto ES 2023.

Den östra murstäckningen. Foto ES 2023.

Den östra murstäckningen fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Ca två meter från muren har en stenrad uppkommit vid gravgrävningar enligt beskrivning från klockaren. Det är möjligt att det är en del av ett stendike. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården har flera gravar omgivna av buxbom- och tujahäckar. Det är mer ovanligt på Gotland men finns främst på öns södra delar. Foto ES 2023.

Gravvårdar av en tujahäck som formklippts efter gravvårdarna. Foto ES 2023.

Vid den västra sidans kyrkogårdsgräns står gravvårdarna i rad precis vid gränsen. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

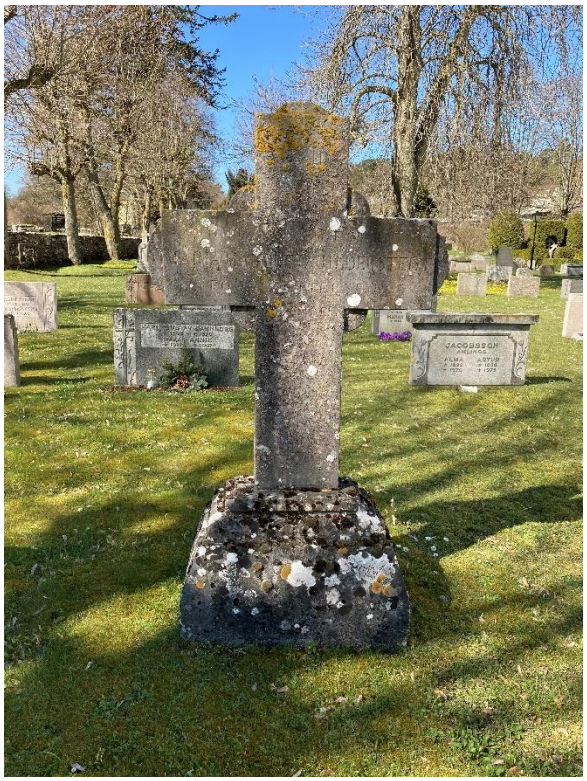

Askgravlund anlagd 2025 i kyrkogårdens sydöstra del. Foto ES 2023.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Grav från 1926 med grusad yta och murgrönekulle, med gravvård i svart granit. Omgiven av en stenram med järnkedja. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten från tidigt 1870-tal. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i sandsten från 1876. Mycket tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten i form av ett ringkors från ca 1910. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i råhuggen kalksten av 'bautastensform' från 1940-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Grusgrav omgiven av en stenram med gravvård i kalksten från 1893. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten från 1900. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

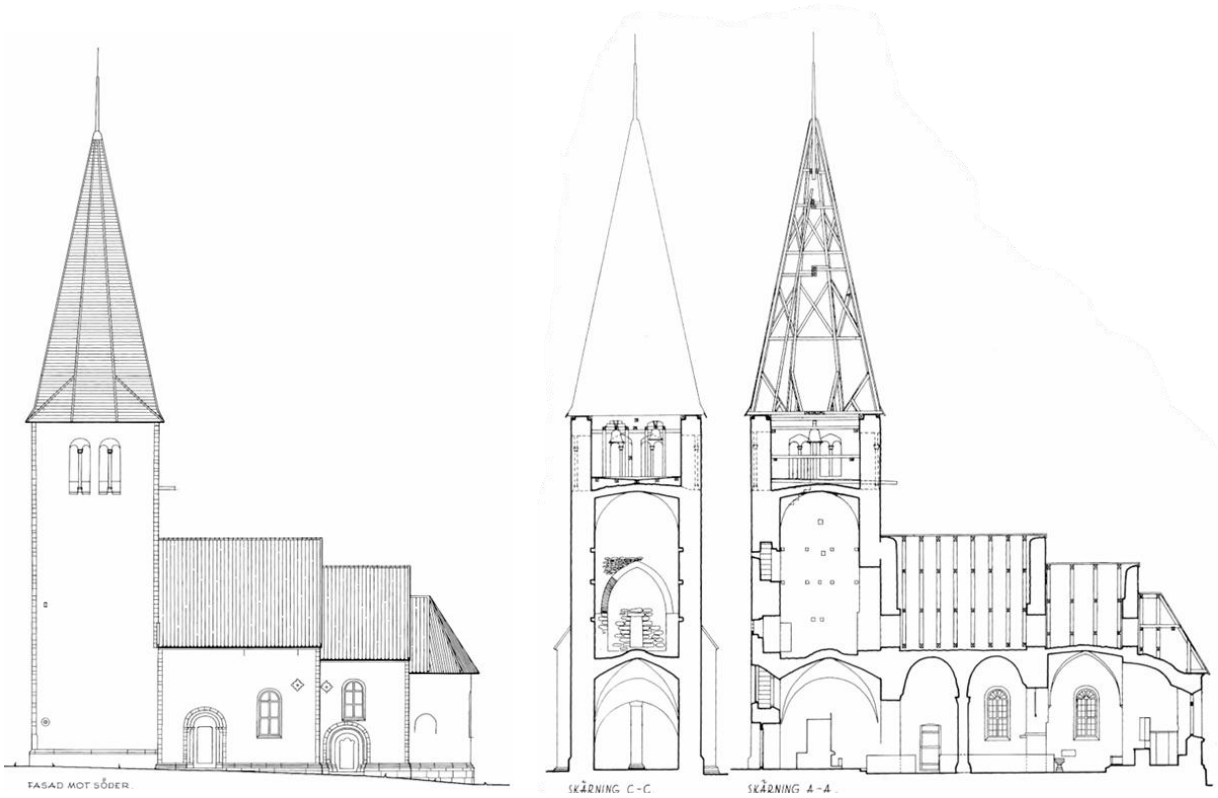
Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

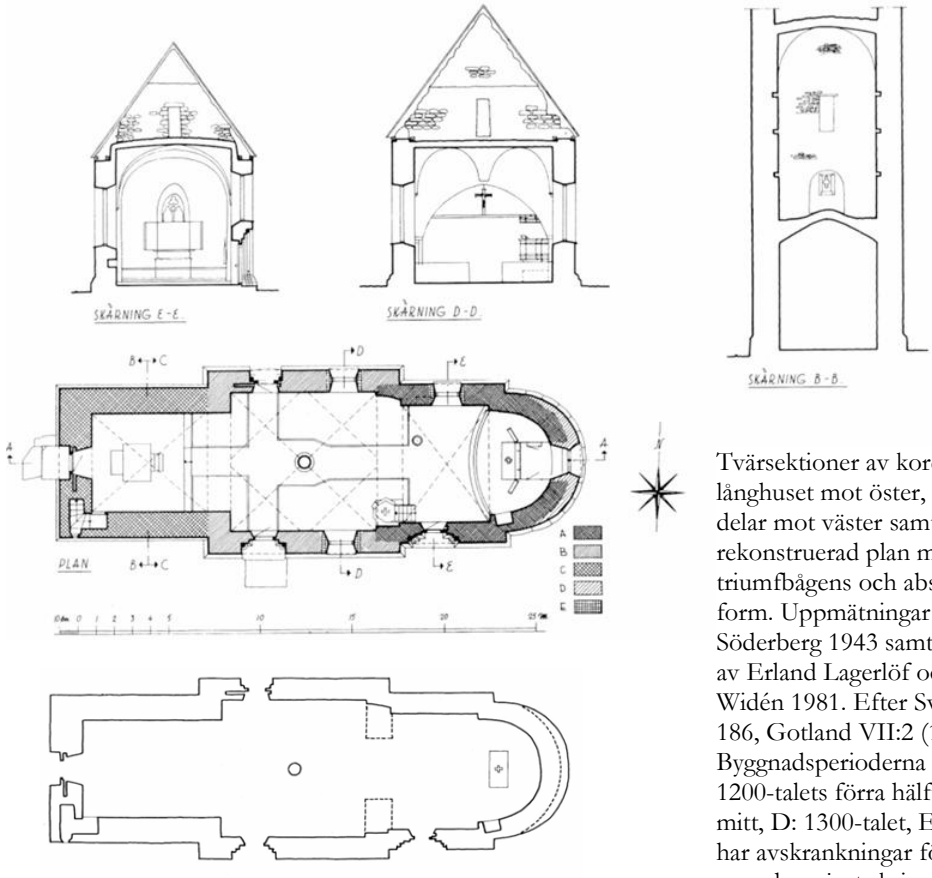
Linde kyrka är en av dem på Gotland som visar hur en romansk kyrkotyp ter sig och hur flera av öns kyrkor har varit utformade i sitt äldsta skick som stenkyrkor innan de började utvidgas i etapper under 1200- och 1300-talen. Den romanska grundkaraktären framträder som en byggnad med absid, kor, långhus och torn i en stegrande ordning från öster till väster, allt tillkommet under 1200-talets första hälft och mitt. Den är särskilt tydlig eftersom kyrkan är en av de mycket få som inte försetts med utvändig sakristia, ibland så sent som på 1900-talet. Det enda framträdande gotiska inslaget i den i övrigt romanska byggnaden är absidens östfönster, som ovanligt nog tillkom först under 1300-talet, kanske i samband med en reparation efter sättningar i grunden. De övriga fönstren tillkom på 1800-talet, men fick rundbågig form i anslutning till den i övrigt romanska stilkaraktären. Interiören präglas av att trots sin lilla skala ha en kolonn som bär valven och utgör en mittpunkt i rummet. Stora, vidgade triumf- och tornbågar binder samman kyrkorummet, som var ett av de första där man tog fram överputsade medeltida kalkmålningar. På altaret står ett litet men rikt altarskåp från åren just före reformationen och som genom smärre förnyelser på 1700-talet fått behålla sin plats på altaret. Bakom altaret ligger sakristian, en lösning som endast förekommer i två gotländska kyrkor.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2021.

Fasad mot söder samt sektioner av tornet mot öster och längdsektion. Uppmätningar John Söderberg 1943, 1967 och 1981. Efter Sveriges Kyrkor 186, Gotland VII:2 (1981).

Tvärsektioner av koret och långhuset mot öster, tornets nedre delar mot väster samt plan och rekonstruerad plan med triumfbågens och absidens tidigare form. Uppmätningar John Söderberg 1943 samt rekonstruktion av Erland Lagerlöf och Gunnar Widén 1981. Efter Sveriges Kyrkor 186, Gotland VII:2 (1981). Byggnadsperioderna avser A-B: 1200-talets förra hälft, C: 1200-talets mitt, D: 1300-talet, E: 1852. Senare har avskrankningar för sakristia med mera har gjorts kring orgeln i väster.

Exteriör från nordväst, sett från Lindeberget. Foto JL 2023. Nedan flygbild från nordöst. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Byggnadshistorik

Den nuvarande kyrkans äldsta murar härrör från 1200-talets början och de tidigast kända inventarierna, dopfunten och triumfkrucifixet, har daterats till 1100-talets slut eller omkring 1200. Det kan generellt troligen antas att alla de gotländska socknarna haft kyrkor under 1100-talet, vilket skulle tala för att en äldre kyrka har funnits på platsen. Några spår av en sådan är dock inte kända men det har antagits att de två plankorna, som använts till dörren i långhusets sydportal och som sannolikt är återanvända från en annan konstruktion, kan ha kommit från en tidigare träkyrka. Den äldsta murade delen av kyrkan, koret med absiden, är inte större och mer tidskrävande att bygga än att de möjligen skulle kunna vara den först skapade kyrkobyggnaden på platsen. Men det är osannolikt att socknen saknat kyrka före 1200-talets början varför det synes rimligt att koret byggdes intill en äldre kyrka av trä.

Koret med absid byggdes troligen i början av 1200-talet, men detaljer, som portalen, fönstren och sockeln har förändrats i senare tid medan valvet och dess huggna hörnkonsoler i kalksten synes vara ursprungliga. Samtidigt eller strax efter koret tillkom långhuset, troligen utan något längre byggnadsuppehåll, eftersom tydliga skarvar mellan byggnadsdelarna saknas. Långhuset är i det närmaste kvadratiskt. Det är förskjutet något åt norr i förhållande till koret. Det är utfört i samma stil som koret, och är sannolikt inte mycket yngre. Typen av närmast kvadratiskt långhus med denna typ av välvning samt portalernas form brukar dateras till 1200-talets andra fjärdedel. Det kan dock inte uteslutas att långhuset en tid täckts av innertak av trä, eller rent av varit planerat att få träinnertak istället för valv. En synlig bjälke på långhuset norra mur ovanför nordportalen skulle kunna tolkas som rest från ett träbjälklag, men den låga placeringen i förhållande till takfoten enligt långhusets gavelrösten stämmer inte med hur andra kyrkors träinnertak brukar ligga i nivå med murkrönet, varför bjälken mera troligt har haft en funktion under byggnadsarbetet eller utgjort en senare tillkommen ankarbjälke som hållit ihop murarna. Emellertid är långhusets murar ovanligt höga och en förklaring skulle kunna vara att murkrönet planerades till en lägre nivå, men höjdes innan gavlarna hade hunnit byggas. Passagerna mellan absid, kor, långhus och torn är snarlika varför gavlarna bör vara byggda utan större tidsskillnad, men innan tornet byggdes.

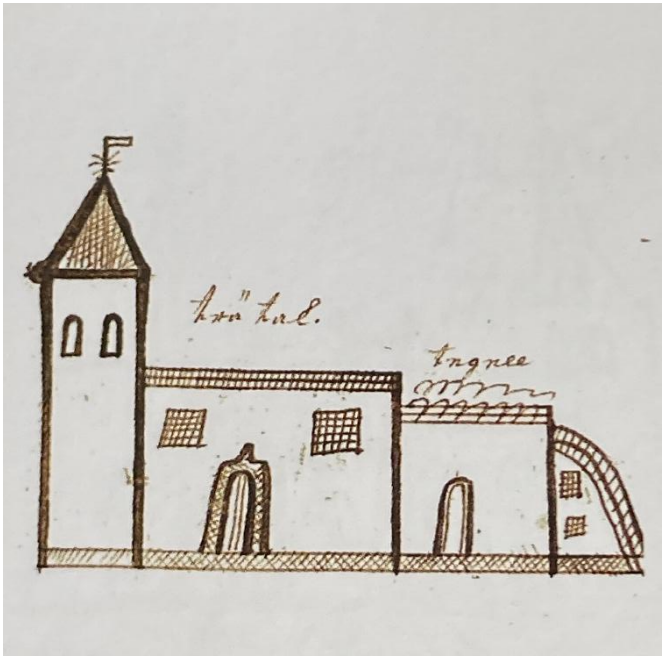
Ytterligare en tid senare byggdes tornet. Detta rider inte på långhusets västra mur utan står på en egen grund. Emellertid framgår detta inte från kyrkorummet eftersom ringkammarens valv sträcker sig ända fram till bågöppningen i långhusets västgavel. Första övervåningen har dock en vid avlastningsbåge som fördelar tyngden från tornets övre östra del ner till sidomurarna. Denna båge har en tydligt spetsbågig form, vilket visar att gotiken börjat slå igenom som arkitekturstil, men ännu inte användes i portaler och ljudgluggar och andra synliga delar. Ett nedtecknat årtal 1251 har föreslagits som datering för att kyrkan färdigställdes med torn.

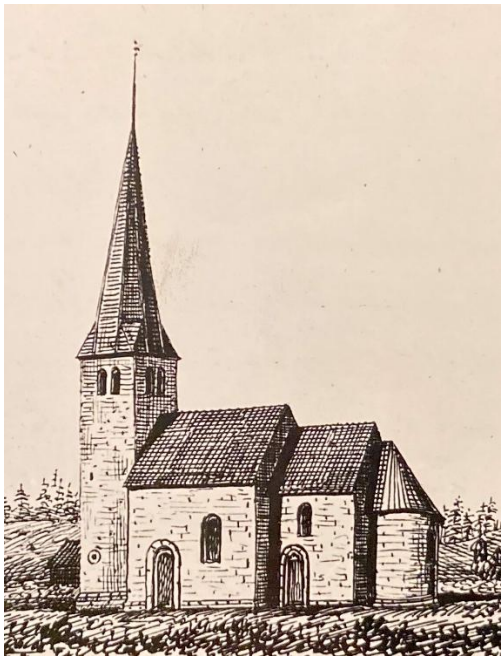
Ytterligare förändringar skedde redan under medeltiden. På 1300-talet tillkom östfönstret i absiden. Troligen skedde det i samband med övriga moderniseringar, främst av korpartiet. Sockeln på både kor och långhus moderniserades. Korportalen murades om. Triumfbågen och tornbågen breddades kraftigt, vilket gjorde att långhusets östra valvkonsol fick huggas bort. Absidens östra mur byggdes ut något åt öster, vilket kan ha gjorts för att bereda mer plats åt fönstret medan det dock är mer troligt att det var ett sätt att stabilisera absidmuren vilket även gav ett tillfälle till att vidga fönstret. Kraftiga sättningar i murverket ovanför tribunbågen talar för att förstärkning var det primära. Även över den vidgade tornbågen finns sättningar och den vida triumfbågen hålls ihop av dragstag på var sida. En igensatt fönsteröppning på absidens södra sida

är markerad i putsen sedan 1971-1972. Möjligen är det en ursprunglig fönsteröppning, men placeringen skulle annars kunna tala för att den tillkommit sent, när mer ljus behövdes vid altaret. I samband med 1300-talets förändringar försågs kyrkorummet med ännu delvis bevarade kalkmålningar, bland annat av apostlar, samt ett nytt retabel, varav fragment finns kvar. Vid mitten av 1400-talet kompletterades kalkmålningarna av bildsviter, målade av ”Passionsmästaren” samt under de första åren av 1500-talet det nuvarande altarskåpet.

Vid okänd tidpunkt, kanske redan på medeltiden och innan 1700-talet eftersom uppgifter saknas i bevarade arkivalier, inträffade minst en eldsvåda som förstörde yttertaken och inredningen i tornets övervåningar, att döma av brandspår på murverket. Tornets övre valv har sannolikt till syfte att utgöra ett brandskydd men troligen spred sig elden genom passagen från långhusvinden. Bjälkhål med delvis brända bjälkar visar att tornet varit inrett med tre eller fyra våningar, sannolikt till förvaring, även om tornet saknar lastport. Valven synes ha klarat sig och räddade kyrkorummet. Att lillklockan är gjuten 1639 och samma årtal är ristat i putsen på tornet skulle kunna tyda på ett återställningsarbete efter brand detta år. På 1730-talet, att döma av teckningen i Wallins Analecta, hade koret tegeltak medan långhuset hade trätak fram till 1853. Troligen sänktes taken då också något att döma av skönjbara spår på tornets östgavel av ett något brantare takfall.

År 1852 och några följande år genomfördes en omfattande restaurering av kyrkan. Långhusets och korets fönster förstorades och nya fönster togs upp i norr. Takstolarna byggdes om varvid troligen takvinkeln ändrades något. Tornhuven nybyggdes år 1762, delvis år 1863, åter i början av 1900-talet, varvid den fick sin nu karaktäristiska takfotslist, samt 1971-1972 då den nybyggdes helt. Genom fönstrens förändringar på 1850-talet och övergången till tegeltak gavs kyrkan ett nyklassicistiskt drag, som harmonierar med den romanska karaktären och som kyrkan har fått behålla vid senare restaureringar utan att teglet bytts till faltak eller fönstrens storlek minskats, vilket varit karaktäristiska förändringar från 1800-talets slut till 1970-talet. Tornets ljudgluggar återfick kolonnetter på 1920-talet. På långhusets östra gavel reser sig sedan början av 1900-talet en murad skorsten.

Exteriör från söder. Teckning omkring 1730 i Jöran Wallins Analecta Gotlandensia, efter Torsten Svensson i Gotländskt arkiv 2008, och Per Arvid Säve 1864, troligen efter förlaga från omkring 1850, foto i ATA.

Södra fasaden. Foto Olof Sörling ca 1890, ATA. Spåren av fönstrens förstoringar ännu väl synliga. Portalernas omfattningar är vitkalkade.

Exteriör från söder omkring 1900. Foto i ATA.

Exteriör från norr vid 1800-talets slut. Foto Olivia Wittberg, Gotlands Museums arkiv (946_183).

Exteriör från sydöst. Foto Louis Nilsson 1898, ATA, respektive Carl Wilhelm Pettersson ca 1905, Kulturhistoriska byråns arkiv, ATA. Mellan bilderna har tornhuven fått större språng vid basen.

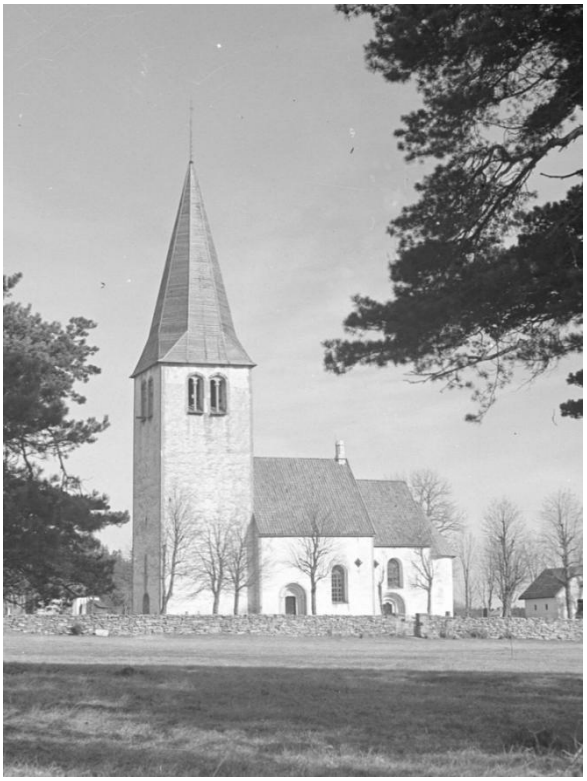
Exteriör från sydväst och nordväst. Foto Carl Wilhelm Pettersson ca 1905 respektive Ragnar Hjorth 1904. Kulturhistoriska byråns arkiv, ATA.

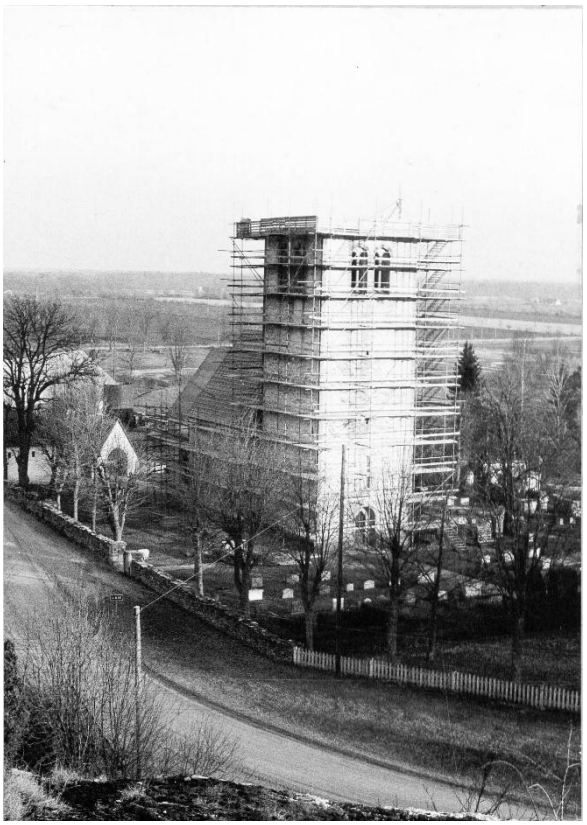

Exteriör från sydväst och nordväst. Foto Einar Erici 1915, ATA. Sedan de tio år äldre bilderna har fasaderna putsats och skorstenen tillkommit.

Exteriör från sydöst och sydväst. Foto Anders Roland ca 1920 respektive Iwar Anderson 1943, ATA. På den senare bilden har ljudgluggarna fått kolonnetter.

Exteriör från nordväst under och efter restaurering på 1970-talet. Foto Gotlands Museums arkiv (946_18, 946_187).

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkans yttre är uppbyggt av tydligt åtskiljbara adderade byggnadskroppar, alla från 1200-talet. De är placerade helt symmetriskt eftersom yttre sakristia saknas, och det enda som bryter symmetrin är korportalen i söder. Kyrkan, som är uppförd i kalksten, har putsade fasader med frilagt, släthugget murverk i socklar, hörnkedjor, portalomfattningar och sidoposter till absid- och tornfönstren medan de yngre fönstren har putsad omfattning. Även tornets ljudgluggar har släthuggna omfattningar i vilka ingår dekorativa inslag av rött tegel. Taken täcks av tegel, utom absidtakets östra del som har faltak i fyra vinklar samt tornhuven som har liggande panel.

Kyrkans fyra portaler, två på södra sidan, en i norr och en i väster, har perspektiviskt uppbyggda omfattningar med arkivolter och, utom tornportalen, flankerande kolonnetter. Södra och norra långhusportalen har skulpterade kapitäl, i den södra med örnar, i arkivolten till den norra ett asymmetriskt placerat ansikte. Rikast är korportalen med flera språng och klöverbladformad gångöppning. En medeltida relief i trä över dörren visar ett lejon. Ojämnheter och andra detaljer i uppbyggnaden talar för att den ursprungligen varit mindre och enklare. Sannolikt förändrades den vid den reparation på 1300-talet då absidfönstret tillkom och kyrkan utom tornet fick ny sockel. Denna har en rikare profil än tornets sockel. Det gotiska absidfönstret har post och masverk i kalksten medan de stora fönstren från 1800-talet har karmar och bågar i trä. I putsen på absidens södra sida är markerat ett igenmurat absidfönster. Några av tornets ljusgluggar har huggna omfattningar, en cirkelrund, en annan i utdragen flerpassform. I putsen över sockeln på södra sidan är inristat årtalet 1639, troligen minnande om en reparation.

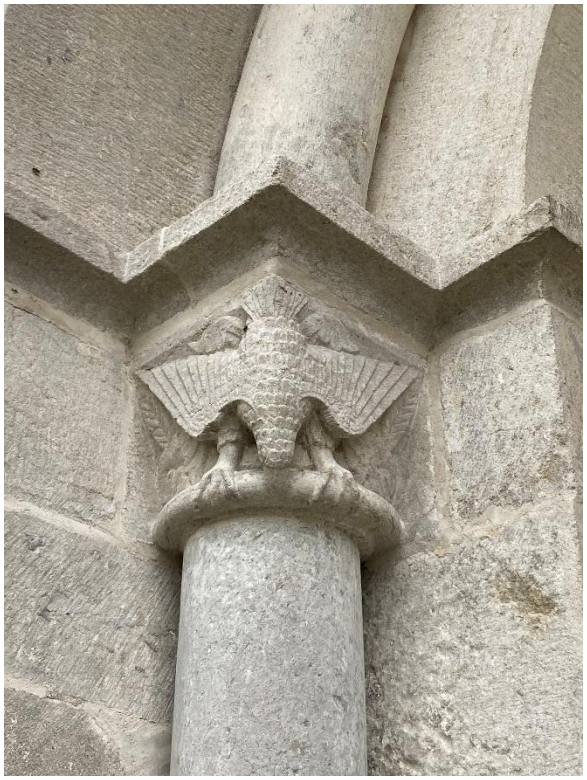
Exteriör från sydväst. Foto JL 2023.

Södra fasaden. Foto JL 2023.

Långhusets sydportal. Foto JL 2023.

Västra kapitälet i långhusets sydportal, från olika vinklar. Foto JL 2023.

Östra kapitälet i långhusets sydportal. Till höger korets södra fasad samt långhusets sydöstra hörn och del av absiden med markering för igensatt fönster. Foto JL 2023 respektive 2021.

Korportalen. Foto JL 2023.

Korportalens västra och östra poster samt dörrens skulpterade krön. Nedan långhusets, korets och absidens södra sockel sedd från öster samt absidens sockel sedd från sydväst. Foto JL 2023.

Absiden och absidfönstret från öster. Foto JL 2023.

Norra fasaden från nordöst. Foto JL 2023.

Korets norra fasad samt långhusets norra fönster. Till vänster långhusets nordportal. Foto JL 2023.

Norra långhusportalens östra och västra kapitäl. Foto JL 2023.

Detalj av norra långhusportalens arkivolt samt medeltida dörr av två, möjligen återanvända plankor. Foto JL 2021 respektive 2023.

Norra fasadens socklar på långhuset och tornet, sedda från väster. Nedan tornportalen. Foto JL 2023.

Tornet från nordöst. Foto JL 2021.

Tornets klockvåning från sydväst och nordväst. Foto JL 2023.

Tornet sett från nordväst och sydväst. Foto JL 2023.

Ovan ljusglugg i tornets västra fasad samt de östra ljudgluggarna. Nedan södra ljudgluggarna samt vindflöjeln. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Interiör

Kyrkorummet präglas av sin lilla skala, att det är rikt upplyst med fönster åt flera riktningar, av dess livfulla uppdelning av bågar, valv och kolonnen samt av den målade skrud, vilket har den distinkta framtoning som utmärker kyrkor vars medeltida kalkmålningar har tagits fram i en tid då de framtagna målningarna gärna kompletterades. Rummet är uppdelat i tre delar med sinsemellan olika karaktär. Murar och valv är putsade. Slipad natursten förekommer i mittkolonnen, valvkonsoler, bågarnas anfangslister och delar av portalernas inre nischer. Golven är i trä, längst i väster, kring orgeln, av sten. Kvadermåleri i blått och rött, troligen från 1300-talet, löper kring de då förstorade bågöppningarna. Från samma tid härrör målningar av apostlar i stort format invid invigningskorsen medan målningar med bildsviter ur Kristi passionshistoria, några helgonbilder och moraliserande bilder tillkom vid 1400-talets mitt. Av en rik målningsutsmyckning från 1697 återstår delar av valvdekoren. Samtliga målningar kalkades över 1852 och togs åter fram 1906 då de konserverades och kompletterades av Carl Wilhelm Pettersson. Putsen i ringkammaren och södra långhusportalens innernisch uppvisar medeltida putsristningar. Utrymmet bakom altaret i öster är avskilt till sakristia, troligen sedan 1800-talets mitt. Ytterligare en sakristia har skapats omkring 2010 efter ritningar av Jan Utas genom avbalkning i väster, bakom orgeln.

Uppgången till torn och vindar sker genom en murtrappa i ringkammarens sydvästra hörn. På sin väg uppåt i västra tornmuren passerar den genom tornets västra fönster. Vilplanet har öppnat sig mot kyrkorummet genom en bred öppning, nu igensatt med ett glasat småspröjsat fönster troligen från 1906. Öppningen kan möjligen ha lett ut till en läktare eller liknande i tornet. Tornets första övervåning utgör ett högt rum med murat kryssvalv. Hål på sidorna visar att tidigare bjälklag har delat in rummet i tre eller fyra våningar över varandra. Av bevarade bjälkrester framgår att en brand spolierade denna konstruktion. Mot öster finns i muren en vid och hög sparbåge mot långhusets västra mur med passage till långhusmuren. Bågen har en tydlig spetsbågig profil i det i övrigt av rundbågar präglade tornet. Mitt emot finns i västra muren en sparbåge kring en den nämnda ljusgluggen med fyrpassform, vars omfattning är huggen i ett stycke. Sparbågen sitter i den del av den annars tjocka muren som upptas av murtrappor. Trots sin form och placering förefaller nischen inte vara avsedd att utgöra lastport. Uppåt fortsätter en murtrappa i tornets västra mur med öppning som har lett till en av de tidigare mellanvåningarna, medan ytterligare mellanvåningar har nåtts via stegar. Ovanför övre tornvalvet ligger klockvåningen som nås via murtrappan, vilken mynnar i en av de nordliga ljudgluggarna, nu inbyggd med träväggar. De båda klockorna hänger i bjälkar mellan yttermurarna. Ett trägolv skiljer klockvåningen från tornhuven.

En passage strax ovanför tornets nedre valv leder till långhusvinden. Den rektangulära öppningen är äldre än tornet och har tidigare suttit högt upp, åtta meter över marken på långhusets västra gavel som enda väg upp på kyrkvinden, vilket kan tala för att tornet var planerat när långhuset byggdes. Murverket på vinden visar tydliga brandskador. Valvens ovansidor är täckta av mineralull. Takstolen är tillverkad på 1850-talet med äldre delar. Korets östra gavel hålls samman av en kraftig förankrande järnbalk från 1973-1975. Muren mellan korets och absidens vind visar sprickor och sättningar.

Interiör mot öster. Foto JL 2023.

Interiör mot öster från ringkammaren. Foto JL 2023.

Interiör mot väster från koret. Foto JL 2023.

Interiör mot sydöst samt av triumfbågen och koret mot nordöst. Foto JL 2023 respektive 2021.

Interiör av koret mot sydöst. Foto JL 2021.

Interiör av absiden mot öster och av koret mot nordväst. Foto JL 2023.

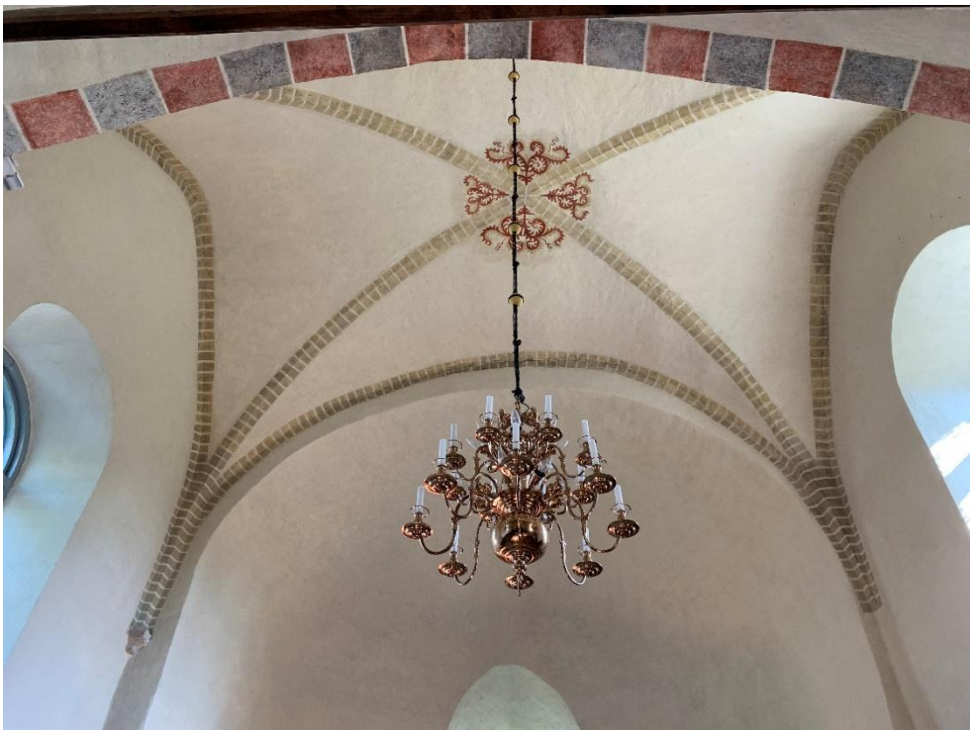

Absidens fönster och korets södra fönster. Foto JL 2023.

Absidens hjälmvalv.
Foto JL 2023.

Korets valv och tribunbågen till absiden sedda mot öster. Foto 2021.

Triumfbågsmuren sedd från koret mot väster. Foto JL 2023.

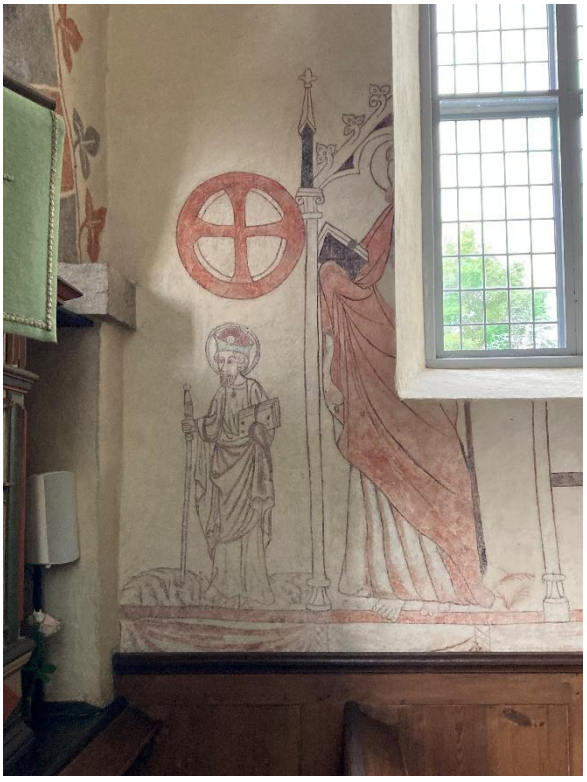
Triumfbågens södra del mot väster samt interiör av långhuset mot sydväst. Foto JL 2023 respektive 2021.

Interiör av långhuset mot nordväst. Foto JL 2023.

Triumfbågens norra och södra anfang, sedda från långhuset. Foto JL 2021.

Kalkmålningar på östra delen av långhusets södra mur samt långhusets södra del mot sydöst. Foto JL 2023.

Kalkmålningar på långhusets södra mur och nordvästra hörn. Foto ES 2023.

Kalkmålning på norra delen av långhusets västra mur. Foto ES 2025.

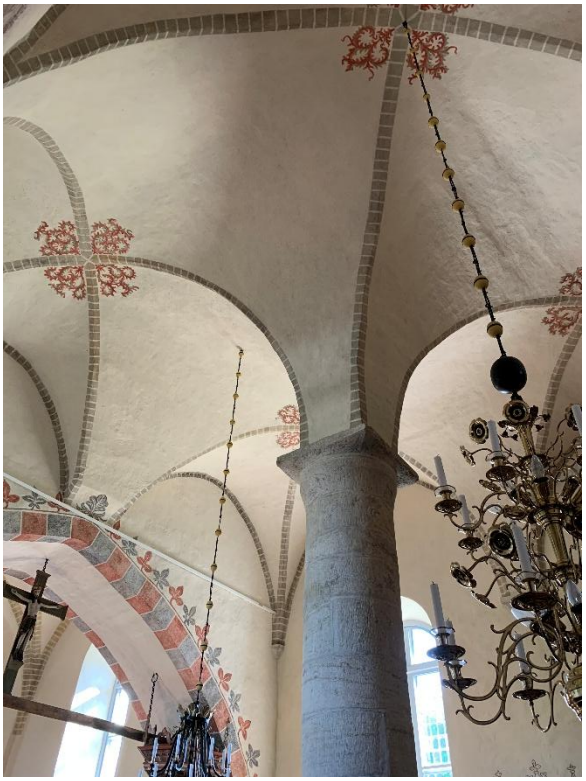

Kalkmålningar på västra delen av långhusets norra mur. Foto ES 2025.

Interiör av långhuset mot väster med mittkolonnen synlig. Foto JL 2023. Nedan långhuset mot nordöst med mittkolonnen samt långhusvalven sedda mot sydöst. Foto JL 2023 respektive 2021.

Långhuskolonnens bas, med inmurat verkstycke till en fasadsockel, samt kapitäl. Foto JL 2023.

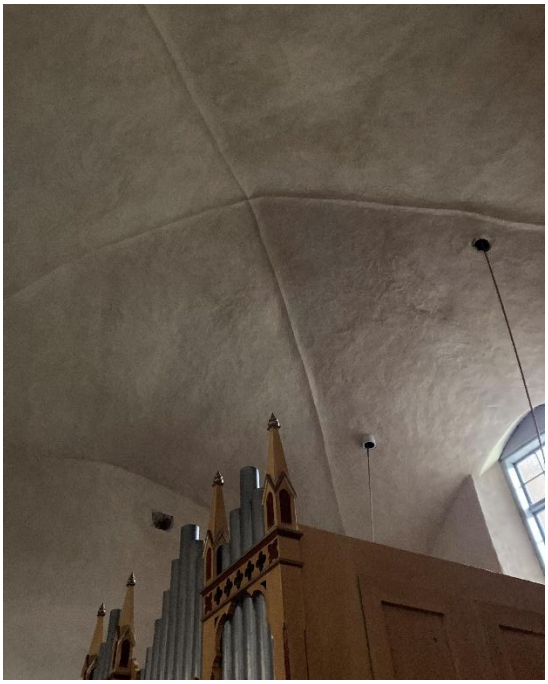
Långhusets norra mur med valvkonsol, sett från predikstolen i sydväst. Foto JL 2023. Till höger valvkonsol på långhusets södra sida samt detalj av valvmålningarna. Foto JL 2021 respektive 2023.

Tornbågen sedd från öster. Foto JL 2023.

Tornbågens södra del, sedd från nordväst. Foto JL 2021.

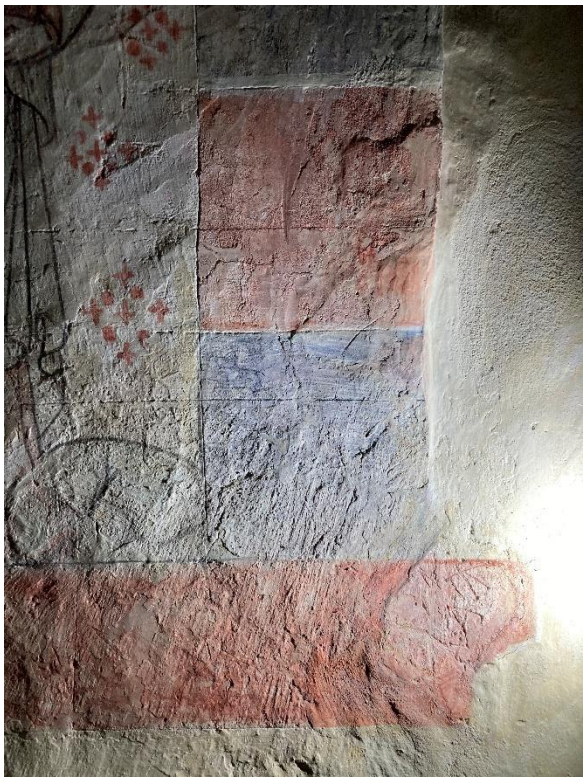
Ringkammaren och dess valv mot sydväst. Foto 2023.

Tornbågen sedd från nordväst och tornets västra fönster. Foto JL 2023.

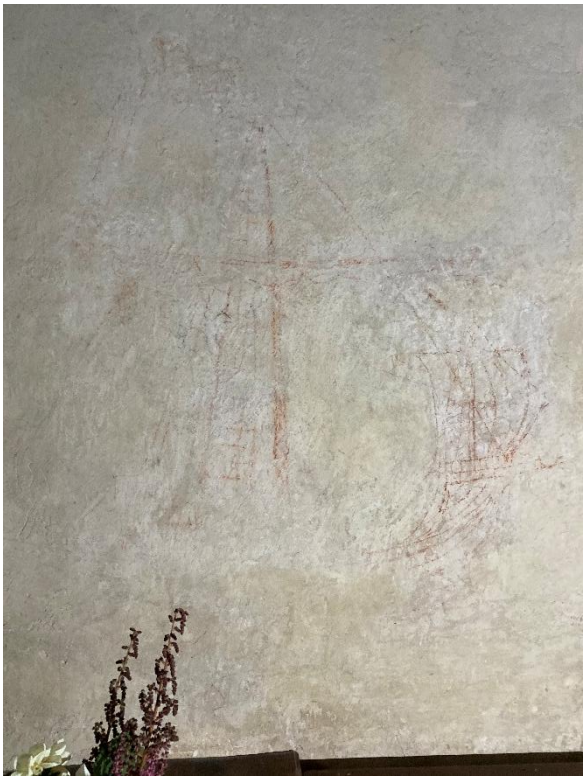

Kalkmålningar på tornbågens södra respektive norra anfang. Foto ES 2023.

Putsristning på tornbågens anfang i söder med hjälplinjer för kvadermålningen samt i norr med runinskrift. Foto JL 2023.

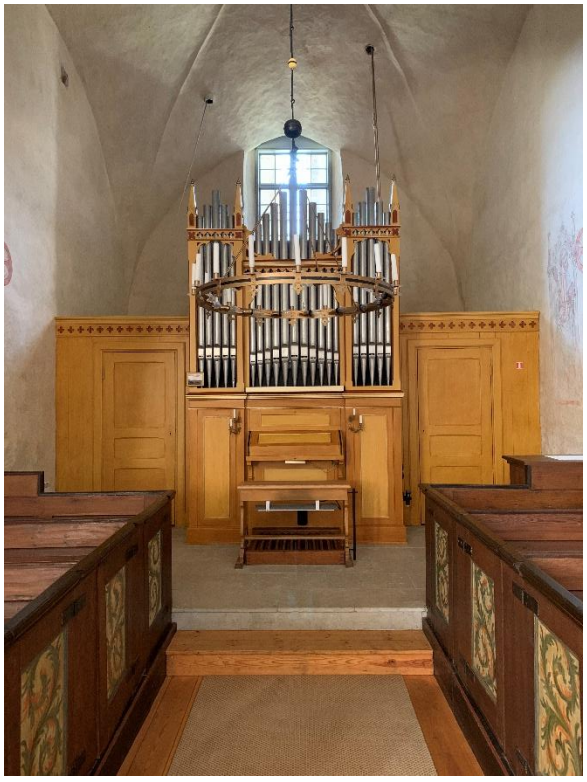

Rödkriteteckning på ringkammarens norra mur, bland annat är det ett skepp, samt ristning i södra smygen till tornportalen. Foto JL 2023

Sakristian bakom altaret, sedd från söder samt inifrån mot norr. Foto JL 2023.

Sakristian bakom orgeln, sedd från öster samt inifrån mot norr. Foto JL 2023.

Uppgång till torn och vindar i ringkammarens sydvästra hörn. Till höger ljusglugg från söder i murtrappans nedre del. Foto JL 2023.

Avtryck av händer och textil i murbruket i trappoppets nedre del. Till höger trappan i västra tornmuren sedd ovanifrån mot söder där den passerar genom tornets västra fönster. Foto JL 2023.

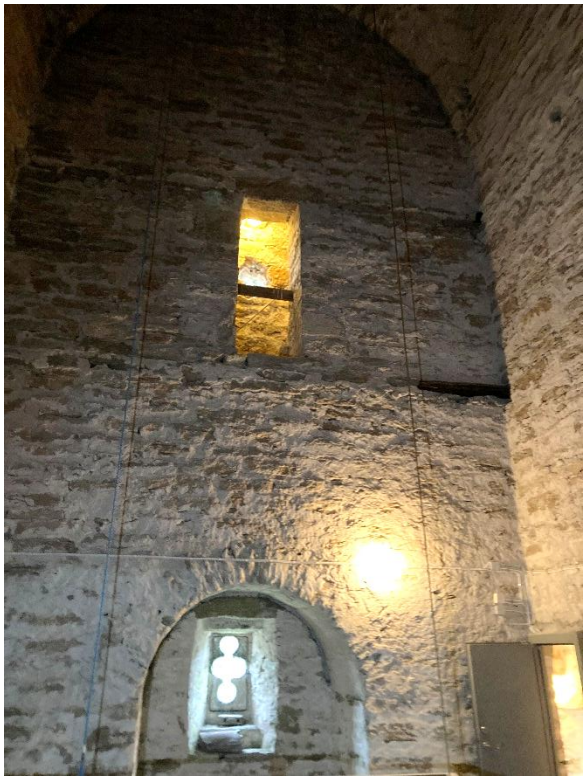

Vy från vilplanet i västra fönstrets smyg ned mot kyrkorummet. Till höger graffitti i murtrappan i tornets västra mur. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning mot väster. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning sedd uppåt mot väster med utgång från murtrappan till tidigare övervåningar i det höga rummet. Till höger nisch för sparbåge kring ljusgluggen. Foto JL 2023.

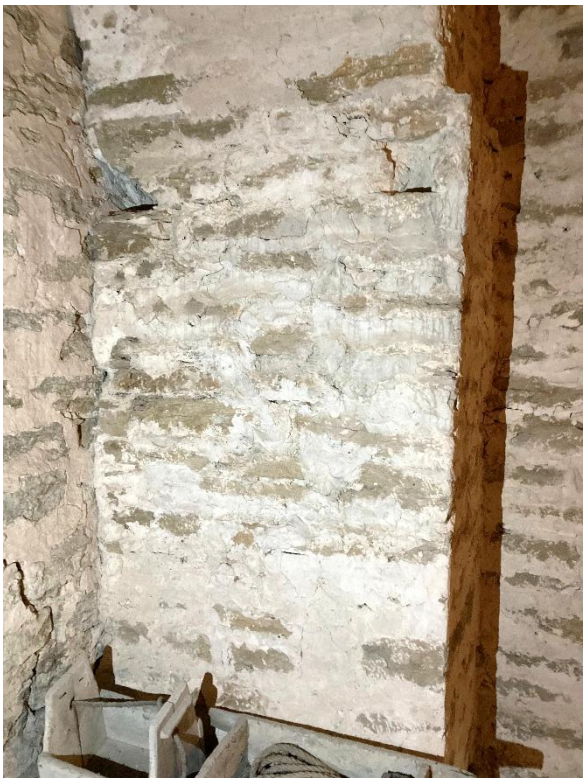

Nischen kring ljusgluggen i tornets första övervåning med spår av skålbrädor. Till höger ljusgluggen, huggen i en enda omfattningssten. Foto JL respektive ES 2023.

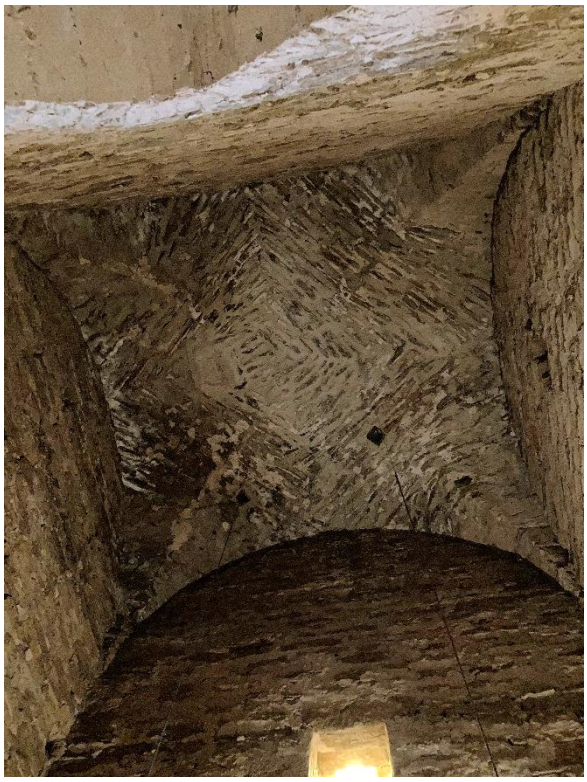
Tornets första övervåning mot öster, till höger sedd snett uppåt, med nisch för sparbåge i tornets östra mur ovanför för att avlasta östra delen av ringkammarens valv. Observera den tydliga spetsbågen medan tornet i övrigt präglas av rundbågiga öppningar. Foto JL 2023.

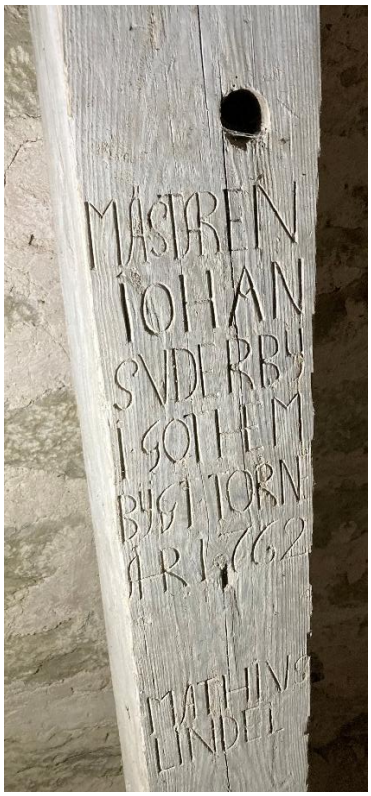
Södra vederlaget i sparbågen i östra tornmuren i tornets första övervåning med muravtrappning vid båganfanget. Till höger första övervåningen mot nordöst med kvarsittande delar från bland annat tidigare bjälklag. Det brända träet visar spår av eldsvåda. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning sedd mot sydväst med spår av tidigare våningar. Till höger tornets övre valv sett mot väster. Foto JL 2023.

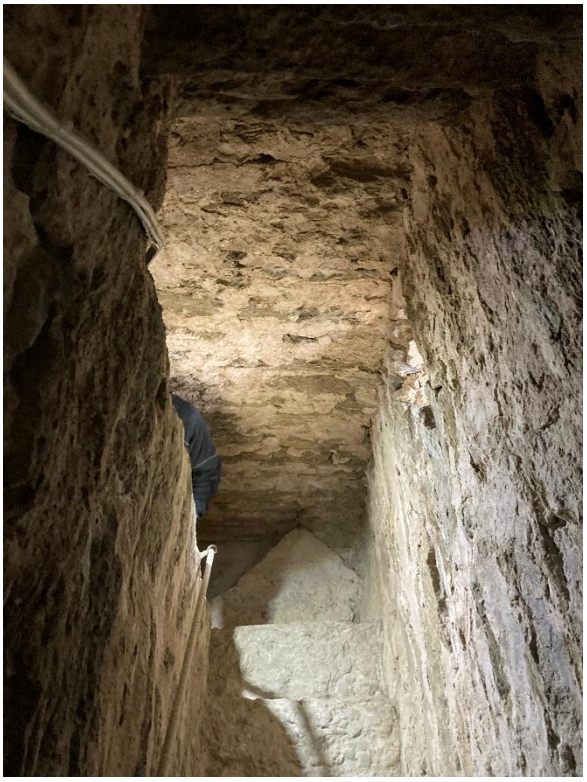

Hål i norra tornmuren efter parställda bjälkar tvärs över rummet vilka troligen haft en funktion under tornbygget. Till höger tidigare spirstock, förvarad i våningen, från bygge av tornhuv 1762 av Mårten Suderbys i Gothem. Foto JL 2023.

Ljusglugg i västra muren vid öppningen som har lett in till en tidigare övervåning. Till höger ljusglugg mot norr i murtrappans övre lopp. Foto JL 2023.

Den övre murtrappans lopp i norra tornmuren, sedd ovanifrån mot väster. Till höger klockvåningen mot norr med ljudgluggar och inbyggnad kring trappans mynning i den västra gluggen. Foto JL 2023.

Tornets södra ljudgluggar. Till höger murkrönet mot sydöst. Foto JL 2023.

Tornhuven, byggd 1973-1975, sedd uppåt. Till höger spirstock i våningen från tidigare reparation av huven 1863. Foto JL 2023.

Passagen mellan torn och långhusvinden, södra sidan sedd från långhuset, visande brandspår i form av eroderade hörn. Till höger långhusvindens övre del sedd mot öster. Triumfbågsmuren i fonden uppvisar inga spår av att koret haft ett gavelröste mot väster som tecken på att det skulle vara äldre än långhuset. Foto JL 2023.

Långhusvindens nedre del mot öster. Till höger korvinden mot väster. Foto JL 2023.

Korvinden mot öster men ingång till absidvinden. Till höger korvinden mot sydöst med förstärkning från 1973-1975 med stålbalk av muren över tribunbågen. Foto JL 2023.

Ovan till vänster korvinden mot norr visande hur valvet skjuter upp ett stycke över sidomurarna. Nedan till vänster absidvinden mot nordöst. Till höger södra sidan av passagen mellan kor- och absidvindarna sedd från öster med kraftiga sättningar i muren ovanför tribunbågen. Foto JL 2023.

Fast inredning och inventarier

Kyrkans inredning har tillkommit under 1600-1700-talet med inslag från medeltiden samt 1900-talets början. Det murade och från absidmuren fristående altaret utgörs sannolikt av det medeltida altaret men förmodligen ommurat under 1800-talets senare del för att ge plats åt sakristia bakom. Det trots sina återhållsamma mått ansenliga altarskåpet är daterat 1521 och har genomgått vissa förändringar på bland annat 1700-talet. Det har sedan tillkomsten utgjort kyrkans altarprydnad. Predellan och dörrarnas yttersidor har välbevarade målningar. Altarringen tillkom troligen under 1800-talets senare del. Sakramentsskåpet i absiden söder om altaret har dörrar av trä, sannolikt från absidens byggnadstid. På korets sidor finns enkla, liggande rektangulära nischer. Kyrkans tidigmedeltida triumfkrucifix från omkring 1200 finns på Statens historiska museum och på en trabes i kyrkans triumfbåge hänger sedan 1930 en kopia av gips, gjord av Anton Hällström. Predikstolen från 1600-talets slut, placerad på ett medeltida murat sidoaltare, målades år 1700. Bänkinredningen tillkom delvis på 1700-talet och har senare förändrats, bland annat när man 1861 tog bort ett tidigare mittkvarter. Målade skärmar till de västra bänkkvarteren förefaller härröra från en högre skärmvägg, kanske en tidigare avbalkning i ringkammaren. En ornerad furuplanka, nu i Gotlands Museum, härrör troligen från en medeltida bänk.

Dopfunten består av en fot, tillskriven mästaren ”Semibyzantios”, och en troligen senmedeltida cuppa, målade i nuvarande färgsättning förmodligen på 1700-talet. Den ursprungligen tillhörande, skadade cuppan finns nu på Gotlands Museum, medan ytterligare en skadad medeltida cuppa, som kom till kyrkan på 1920-talet efter att ha stått på en gård i socknen, sannolikt kommit dit från Fardhems kyrka, vars dopfuntsfot dess mått passar till. Nummertavlan skänktes 1854 och en säregen ljuskrona av metall skänktes 1902. Orgeln byggdes 1901 av Åkerman & Lund. Lillklockan göts av Anton Wise i Lübeck 1639, storklockan av Bergholtz i Stockholm 1929. I Statens historiska museum förvaras förutom Kristusbilden till triumfkrucifixet även en till offerstock omgjord förmodad piedestal, troligen från 1300-talet, samt en madonnabild från 1300-talets första hälft och en S:t Olofsbild från 1200-talets senare del. Där finns även en minnestavla gjord av rester av ett retabel från 1300-talet, kanske en föregångare till 1500-talets altarskåp eller från ett sidoaltare.

Kyrkorummet mot öster med inredning från sen medeltid, 1600-1700-tal samt början av 1900-talet. Triumfkrucifixet är en rekonstruerande kopia av ett tidigmedeltida original. Foto JL 2021.

Altaranordningen, sedd från nordväst. Altaret är medeltida, men möjligen ommurat och framflyttat när sakristian inreddes bakom, troligen efter 1860. Altarring troligen från 1800-talets mitt eller senare del. Foto JL 2023.

Altarskåp, daterad 1521. Foto innan 1700-talets kolonnetter återuppsattes, Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift.

Målningar på altarskåpets utsida. Foto Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift.

Altarskåpet efter att kolonnetterna kompletterats. Foto ES 2023.

Målningar på altarskåpets predella, visande donatorsbilder flankerande inskriftsfält med skåpets datering. Foto JL 2023.

Altarskåpets corpus (mittparti). Nedan övre raden på norra respektive nedre raden på södra dörren. Foto JL 2023.

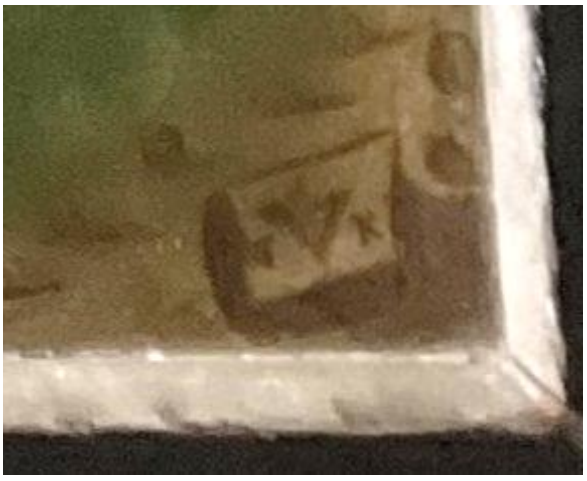

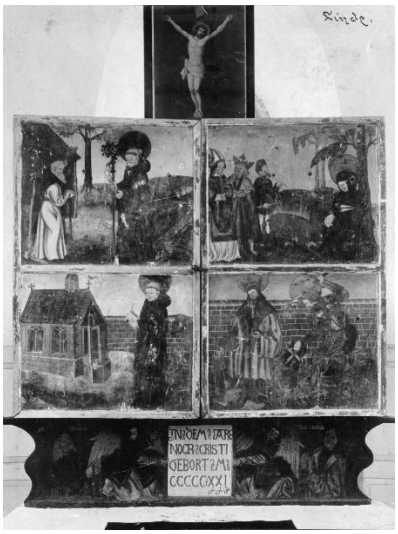
Delar av målningarna på dörrarnas utsida. Foto JL 2023.

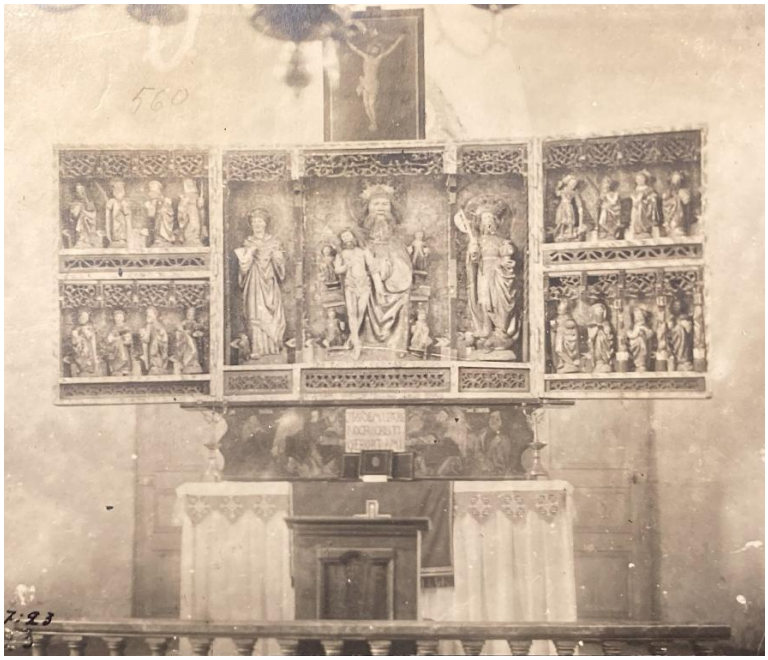

Målning på övre delen av södra dörren samt signatur på norra dörren. Foto JL 2023.

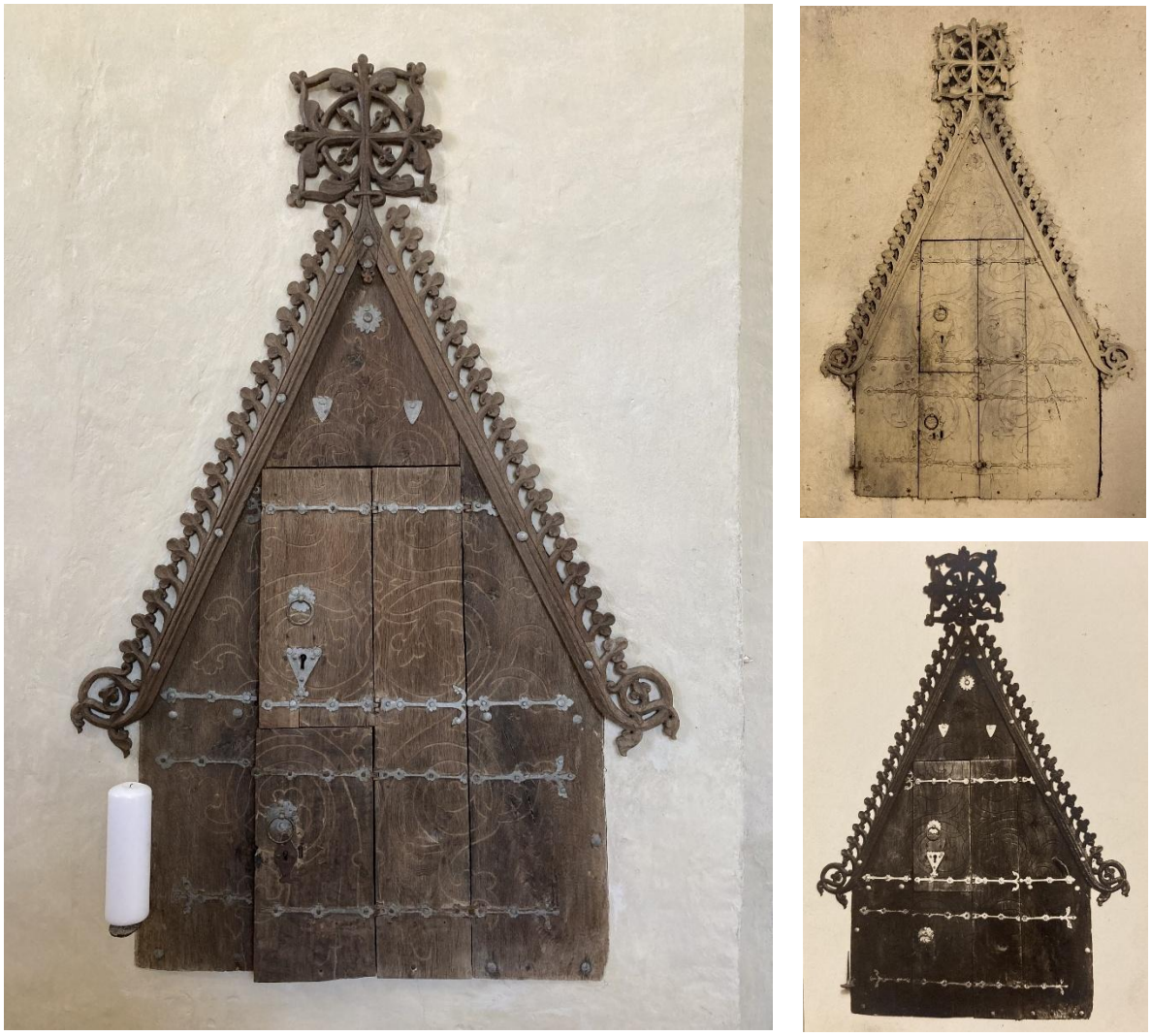

Altarskåpet med kolonnerna från 1723 i behåll. Till höger med stängda dörrar samt krönande tavla. Foto Olof Sörling ca 1890 respektive Louis Nilson ca 1900, ATA.

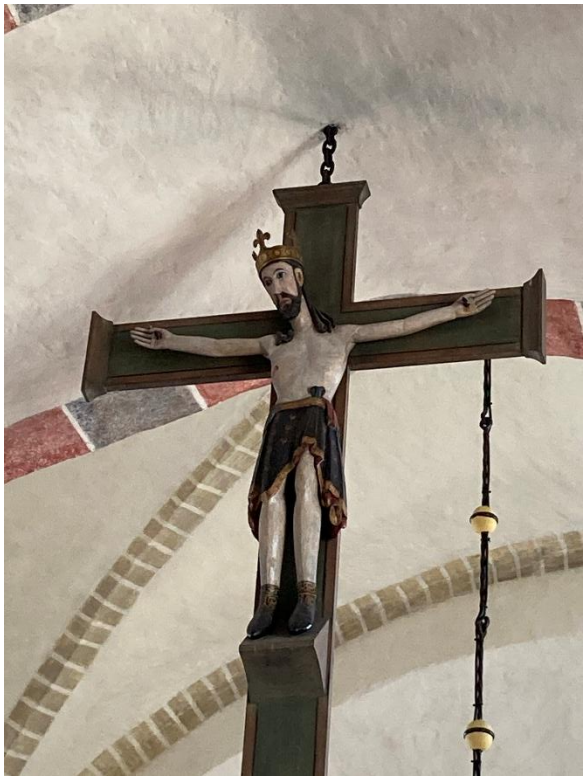
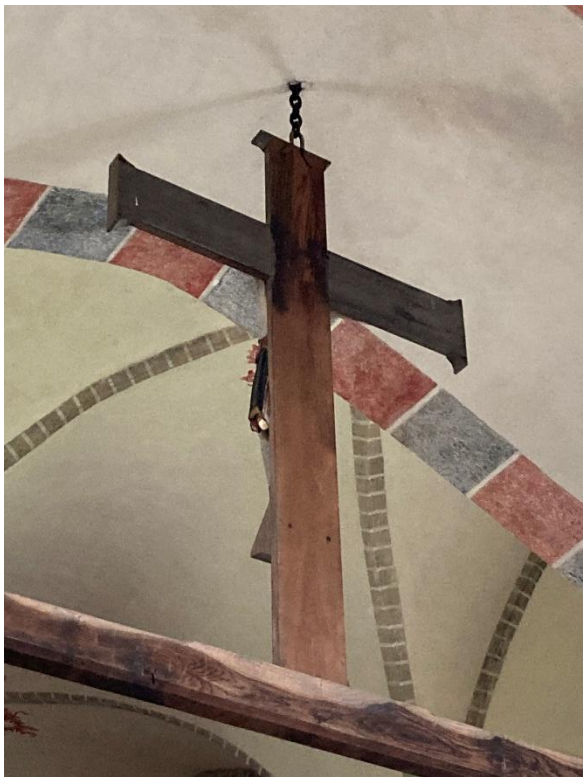
Altarskåpet efter att 1700-talskolonnerna avlägsnats, troligen ca 1900. Till höger oljetryck som omkring 1900 krönte altarskåpet. Foto O. V. Wennersten ca 1900, ATA, respektive Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift.

Sakramentsskåp på absidens södra sida, 1200-talets början. Foto ES 2023. Till höger skåpet före och efter restaureringen 1906. Foto Louis Nilson 1898 respektive Einar Erici 1915, Gotlands Museums arkiv.

Nischer i korets södra mur och norra mur. Foto JL 2023.

Krucifix, tillverkat i gips på kors av trä av Anton Hällström 1930 efter förebild av tidigmedeltida förlaga, fram- och baksida. Observera att Jesus har skor, vilket är mycket ovanligt. Foto ES respektive JL 2023.

Krucifix från omkring 1200, sedan 1885 i Statens historiska museum. Foto Lennart Karlsson 1995, Medeltidens bildvärld, Historiska museet, och Henrik Hultgren 1959, ATA.

Predikstol från 1600-talets slut, målad år 1700 och senare. Foto JL 2023.

Predikstolens fundament, ett medeltida tidigare sidoaltare. Till höger målningar på predikstolskorgens insida. Till vänster ljudtaket. Nedan till vänster detalj av predikstolskorgen. Nedan till höger målning på insidan av predikstolstrappan. Foto JL 2023.

Bänkinredning på långhusets södra sida. Färgsättningen från 1700-talet framtagen och restaurerad 1951-1952. De vinklade partierna tillkom troligen 1861 då ett tidigare mittkvarter avlägsnades. Till höger bänkkvarterets inre delar. Foto JL 2023.

Bänkkvarter på ringkammarens södra sida. 1700-talsmåleriet restaurerat 1951-1952. Bänkarna sluttar, troligen sedan 1906. Framskärmens avskurna dekor förefaller vara från en högre panel, kanske en tidigare avbalkning för magasin i ringkammarens västra del under den i början av 1900-talet rivna läktaren. Foto JL 2023 respektive Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift.

Ornerad furuplanka, möjligen från en äldre bänk. Nu i Gotlands Museum. Foto Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift.

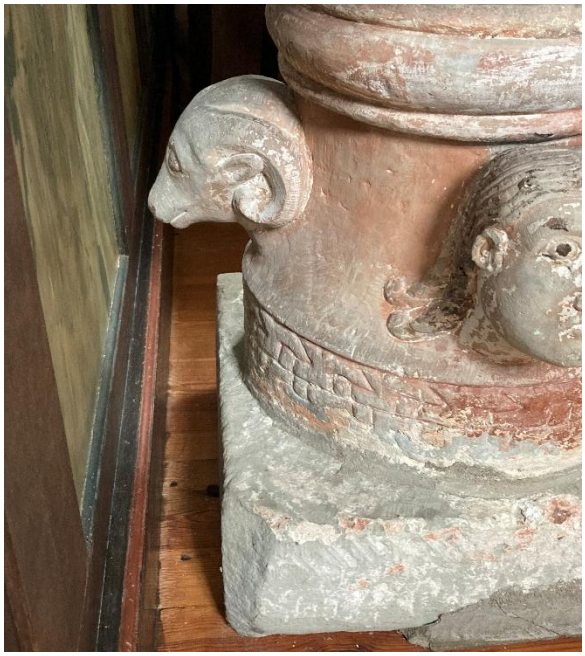

Dopfunt med fot från 1100-talets slut, tillskriven ”Semibyzantios”, och senare cuppa, möjligen senmedeltida. Nuvarande färgsättning från 1700-talet. Foto JL 2023.

Dopfuntens cuppa samt foten. Foto JL 2023.

Dopfuntens fot. Foto JL 2023.

Dopfuntscuppa från kyrkan, nu i Gotlands Museum, sannolikt den ursprungliga cuppan som har skadats och därför bytts ut. Foto JL 2024.

Del av skadad dopfuntscuppa, troligen från 1100-talets senare del. Kom till kyrkan på 1920-talet från gård i socknen. Har ursprungligen troligen kommit från Fardhems kyrka och hört samman med den till mått och stil passande dopfunten där. Foto Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift.

Nummertavla i trä, skänkt 1854. Foto Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift. Till höger ljuskrona i metall, skänkt 1902. Foto ES 2023.

Orgel från 1901, byggd av Åkerman & Lund, fasaden ritad av arkitekt Gustaf Petterson. Foto JL 2023. Till höger före senaste ommålningen och skärmväggarnas tillkomst. Foto Danne Pe Pettersson 2002-2003, Visby stift.

Storklockan, gjuten 1929 av Bergholtz i Stockholm. Foto JL 2023.

Lillklockan, gjuten 1639 av Anton Wise i Lübeck. Till höger upplagda kimbningsstenar. Foto ES respektive JL 2023.

Till vänster madonnabild i ek från 1300-talets förra hälft och S:t Olofsbild i ek från 1200-talets senare del. Nu i Statens historiska museum. Foto Lennart Karlsson1992 respektive 1994, Medeltidens bildvärld, Historiska museet.

Till vänster offerstock, sannolikt från en krucifixpiedestal, av ek, troligen från 1300-talet. Till höger minnestavla från 1710, gjord av delar till ett i övrigt försvunnet retabel från 1300-talet, möjligen en föregångare till det nuvarande altarskåpet. Båda nu i Statens historiska museum. Foton i ATA, efter Sveriges Kyrkor 186, Gotland VII:2 (1981).

Restaureringar

Vid 1600-talets slut och omkring 1700 genomgick kyrkorummet vissa förändringar, bland annat genom att delar av murarna och valven försågs med målade bibliska bilder och olika slag av dekor år 1697. En genomgripande restaurering vidtogs sedan 1852 och med fortsättning in på 1860-talet. Fönstren förstorades eller togs upp, så att kyrkan på nuvarande sätt fick belysning såväl från södra som norra sidan. Kalkmålningarna kalkades över, såväl bevarade medeltida målningar som det sena 1600-talets. Stengolv som lagts in 1774 i kyrkan byttes 1862 mot trägolv varvid gravhällar också avlägsnades. Bänkinredningen byggdes då om från att ha bestått av tre kvarter i bredd, varav ett mittkvarter kring kolonnen, till nuvarande två kvarter med vinklad mittgång, och målades om. Troligen var det även nu sakristian flyttades bakom altaret. Ett sakristieskrank fanns sedan 1700-talet. Det är inte orimligt att anta att det som i andra kyrkor med skrank stod på korets norra sida och att det, när koret fick fönster i norr, behövde få en ny plats, varpå man ordnade en sådan bakom altaret genom att flytta det medeltida altaret längre ut i rummet. (Dess utformning stämmer inte med Carl Georg Brunius beskrivning från 1850-talet.) Sakristia bakom altaret förekommer, om än sällan, på Gotland men är en mycket vanlig lösning i bland annat Skåne.

Kyrkan genomgick en ny restaurering i början av 1900-talet. Efter arkitekten Gustaf Pettersons ritningar tillkom orgeln 1901, varvid en tidigare läktare i väster revs. Medan dess barriär enligt en bevarad ritning synes ha varit från 1800-talets mitt var läktaren troligen äldre. Förmodligen rymde den under eller bakom sig ett magasin med de skärmväggar som nu delvis ingår i de västra bänkkvarteren. Restaureringen fortsatte med att en kamin placerades i långhusets nordöstra hörn samt en rökkanal sannolikt bilades in i triumfbågsmuren att döma av spår i murverket upp till skorstenen. År 1906 togs äldre kalkmålningar fram och kompletterades, inriktat på vad som efter de nya fönstrens tillkomst på 1850-talet återstod av medeltida målningar medan 1600-talets måleri endast delvis återställdes i valven. Skepsisen var dock stor inom församlingen för att ta fram de äldre kalkmålningarna men kunde genomföras efter att anslag erhållits från Kungl. Vitterhetsakademien. Nordportalen, som en tid varit igenmurad på insidan, återöppnades.

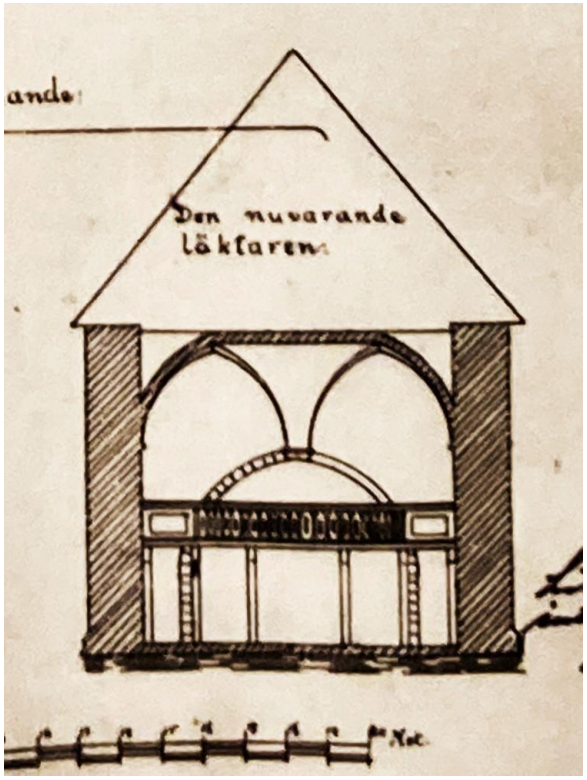
Vid en restaurering 1951-1952 efter förslag av arkitekt Karl Erik Hjalmarsson togs kaminen bort, väggar och valv rengjordes varvid äldre färgsättning togs fram på bänkinredningen. I samband med en huvudsakligen yttre restaurering 1973-1975 under ledning av Restaureringsteknik AB genom Ingmar Holmström och Gunnar Jonsson lades stengolv i ringkammarens västra del. Under en restaurering kring 2010, ledd av arkitekt Jan Utas, avskärmades utrymmen kring orgeln till sakristia och viss förvaring.

Måleri från 1600-talet, borttaget 1852. Teckningar av skollärare Lars Niclasson. Efter Sveriges Kyrkor 186, Gotland VII:2 (1981). Exempel på kyrkorummets dekor före 1800-talets mitt.

Interiör mot öster, troligen på 1890-talet. Foto i ATA.

Ovan till vänster sektion mot väster visande den 1901 rivna läktaren. Ritning (detalj) Gustaf Petterson 1901, ATA, K-byrån (L 64:3). Ovan till höger parti av långhusets norra mur med den igenmurade nordportalen samt framskymtande delar av kalkmålningar. Foto O. V. Wennersten ca 1900, ATA. Till vänster påträffade kalkmålningar på långhusets norra mur under framtagning. På nedre bilden har omfattningsbågarna sannolikt börjat fyllas i. Foto Carl Wilhelm Pettersson 1906, ATA.

Interiör mot öster och väster efter restaureringen 1906. Foto Einar Erici 1915, ATA.

Långhuset mot nordväst efter restaureringen 1906. Foto Carl R. af Ugglas 1907-1912, ATA.

Interiör mot öster efter restaureringen 1951-1952. Foto Sören Hallgren ca 1965, ATA.

Interiör mot väster och öster efter restaureringen 1951-1952. Foto Raymond Hejdström 1979 respektive 1980, Gotlands Museums arkiv (946_84, 946_85).

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravningar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning menas* de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

På kyrkogården finns en fornlämning som klassas som ”Övrig kulturhistorisk lämning”[1]. I Fornreg beskrivs lämningen enligt följande: På bogårdsmuren i kyrkogårdens sydvästra hörn ligger 3 slaggklumpar, järnslagg, 10-13 cm stora, grå till gråsvarta, flutna och blåsiga samt tunga. Detta är en väldigt märklig fornlämning. Det finns ingen uppgift om var dessa är påträffade och för att något ska klassas som fornlämning är ett av rekvisiten att lämningen är äldre än 1850. Att datera kontextlös slagg är närmast omöjligt.

Kyrkan

Vid reparationer av kyrkan påträffades under golvet 31 medeltida W-brakteater och ett par andra sentida mynt. I Statens Historiska Museums databas framgår inte när detta skedde[2].

I Gotlands Museums arkiv finns ett dokument rörande fyndfördelning av fynden som Greta Arvidsson samlat in vid renovering av kyrkan. Det rör sig om mynt, ett sköldformat silverbeslag med mera[3]. Föremålen förvaras idag på Gotlands Museum[4].

Övrigt

I Gotlands Museums arkiv finns ett dokument utan diarienummer. Det är resultatet av en dendrokronologisk analys av trä från Linde kyrka som togs 2006. Provet har lämnats in av Byggnadshyttan på Gotland via antikvarien Cecilia Boman. Tre prover lämnades varav ett kunde dateras. Trä från en brännskadad bjälke av tall från tornet i kyrkan kunde dateras till 1278-1279[5].

[1] L1976:1812 (Linde 17:2).
[2] SHM inv. nr. 11697.
[3] Brev till Gotlands Fornsal 1958.
[4] Gotlands Museums inv. nr. GFC 10122.
[5] Dokument utan dnr i Gotlands Museums arkiv.

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del

håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistorier utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vindar och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altaruppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Linde kyrka illustrerar tydligt hur en romansk kyrka med absid, kor, långhus och torn är gestaltad, särskilt som kyrkan saknar sakristiebyggnad. Kyrkan hör till det endast halvdussin gotländska kyrkor som aldrig försågs med sakristiebyggnad, vilket gör den ovanlig. Ovanlig på Gotland är också den placering som sakristian har bakom altaret. Ett särdrag utgör även att absiden har försetts med ett gotiskt fönster i öster. Förutom det enkla och sparsamma försöket att modernisera en romansk absid antyder det sannolikt även en av hållfasthetsskäl nödvändig stabilisering av byggnaden.

Kyrkans proportioner är också utmärkande genom att den hör till de inte så många som inte har stannat mitt i en omgestaltningsprocess med stort kor eller ett lågt torn som aldrig kom att förhöjas som anpassning till ett yngre långhus. I förhållande till den övriga kyrkan intar tornet en anmärkningsvärd resning och har en pelarlik form utan någon avtrappning uppåt i fasaderna.

Bland detaljer i fasaderna att lyfta fram är det i trä skurna lejonet i korportalen, långhusportalernas diskreta men eleganta kapitäl, tornets ovanligt formade ljusglugg mot väster, ljudgluggarnas symmetriska och rytmiska tegeldekor samt den ovanliga vindflöjeln med måne och sol. Här kan även nämnas de stora fönstren från 1800-talets mitt som utgör en viktig årsring i det gotländska kyrkobyggandets förändringar, men som i många andra kyrkor ofta har satts igen eller förändrats till formen.

Invändigt utgör kyrkorummet en särpräglad miljö genom sitt lilla format som ändå präglas av olika rörelser och riktningar i vägg- och valvytor, där den vida triumfbågen, långhusvalven, mittkolonnen samt det från olika håll infallande dagsljuset har betydelse. Den djärva och vida triumfbågen visar också hur stor vikt man lade under 1300-talet vid att minska åtskillnaden mellan långhus och kor. Av stort värde för upplevelsen är också kalkmålningarna. Dessa har även ett restaureringshistoriskt intresse genom att de hör till de tidigare framtagna kalkmålningarna i en gotländsk kyrka.

Tornets övre våningar är av intresse genom det höga rum som bildas mitt i tornet och hur det i äldre tid varit indelat i flera våningar, onekligen tänkt till någon typ av förvaring. Den första övervåningens nisch kring fönstret i väster skapar en fin och enkel rumslighet medan den stora nischen mot öster ger en bra illustration av övergången från romansk stil, som präglar tornets synliga delar, till gotisk stil vars konstruktivt lämpliga spetsbåge används men utan att synas.

Kyrkans inventarier

Bland kyrkans kulturhistoriskt särskilt värdefulla inventarier kan främst lyftas fram altarskåpet med dess skulpturer och välbevarade målningar. Predikstolen med sina ovanliga målningar även på insidan samt dopfunten är värda att lyftas fram. I museisamlingar finns medeltida träskulptur på Statens historiska museum samt till exempel en bevarad medeltida ruska för att stänka vigvatten samt en minnestavla från 1700-talet, gjord av delar av ett höggotiskt retabel.

Kyrkogården

Kyrkogården har troligen utvidgats vid endast ett tillfälle och tillhör Gotlands mindre kyrkogårdar. Den har på så sätt bevarat en medeltida karaktär.

Sydväst om kyrkogården ligger grunden till en prästgårdsruin. Den har ett stort miljöskapande värde.

I öster finns en välbevarad medeltida stiglucka. I söder finns en mindre ingång med en trägrind med speciell utformning liknande den i Fardhem prästgård. I den norra mursträckningen finns en trägrind vars gångjärn är insatta i mindre infogade ekstockar i muren. Det är ovanligt.

Kyrkogården två huvudgångar. I övrigt saknas gångar vilket är ett ålderdomligt drag.

Häckar med formklippt buxbom som omger gravar på kyrkogårdens västra del är ganska ovanligt på Gotland och förekommer främst på södra Gotlands kyrkogårdar, till exempel vid Fardhem och Näs.

Det bevarade sockenmagasinet från 1835 i kyrkogårdens nordöstra hörn står på sin ursprungliga plats och berättar om den tid då sockenmagasinet var socknens 'bank' för bland annat utsäde. Idag finns endast en del sockenmagasin bevarade inne på kyrkogårdarna.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till Linde socken. Vid kyrkogårdsinventeringen 1996 har 15 gravvårdar angivits som kulturhistoriskt värdefulla. Vid en uppföljande inventering 2016 utpekades 24 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Linde kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Linde kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
ca 1150-1200	En stavkyrka fanns troligen på platsen (plankor i portarna kan vara återanvända från denna träkyrka).	SvK
	Dopfuntsbas (nedre delen av en cuppa) av ”Hegvald” (SvK anger ”Hegvaldr” och ”från omkr. 1200”), samt en 1100-talsdopfuntsfot (enligt SvK från ”1100-talets senare del” tillskriven ”Semi-Byzantios”).	GK
	Dopfuntscuppa, tillskriven ”Semi-Byzantios”, nu i Gotlands fornsal.	SvK
s. 1100-tal	Koret med absiden byggdes (SvK anger ”omkr. 1200”). Triumfkrucifixet (nu i SHM).	GK, SvK
o. 1200	Triumfkrucifix, nu i SHM.	SvK
ca 1200-50	Långhuset byggdes.	GK, SvK
o. 1250	Tornet byggdes.	SvK
1251	Årtal i nu försvunnen inskrift på N långhusportalens portblad.	Inskr.
1278-1279	I Gotlands Museums arkiv finns ett dokument utan diarienummer. Det är resultatet av en dendrokronologisk analys av trä från Linde kyrka som togs 2006. Trä från en brännskadad bjälke av tall från tornet i kyrkan kunde dateras till 1278-1279.	GM
s. 1200-tal	S:t Olofsbild, nu i SHM.	SvK
1200-tal	Väggskåpet i koret.	GK
o. 1300-25	Madonnabild, nu i SHM.	SvK
1300-talet	Den romanska kyrkan moderniserades i gotisk stil genom vidgning av triumfbågen och ett nytt, spetsbågigt masverksfönster i öster i absiden.	GK, SvK
	Möjligen förhöjdes samt förstorades absiden åt Ö (genom förtjockning av väggen). Även korportalen och tribunbågen förändrades troligen vid detta tillfälle.	SvK
	Apostlabilder samt ornamentala målningar i interiören av ”Egypticusverkstadens” målare.	GK
	Offerstock, krucifixpiedistal(?), nu i SHM.	SvK
	Retabel, delvis återanvänt i minnestavla i SHM.	SvK
o. 1450-1500	Målningar av ”Passionsmästaren” i långhuset.	GK, SvK
1521	Altarskåpet.	GK, SvK
Medeltid	Stigluckan.	SvK
	Ristningar (skepp, ornament, m.m.) i putsen i ringkammaren.	GK, SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1639	Årtal i putsen på tornets sydsida, sannolikt tidpunkten för en utvändig putsning av kyrkan.	SvK, Inskr
	Lilla klockan, gjuten av Anton Wise i Lübeck.	SvK, Inskr
o. 1650-1700	Predikstolen.	GK
s. 1600-tal	Kalkmålningar (valvdiagonaler m.m.)	SvK
1600-tal?	Läktare i ringkammaren och långhusets V del.	SvK
1700	Predikstolen målades.	SvK
1710	Minnestavla (med återanvända delar från ett 1300-talsretabel) bekostad av Anders Duckarve och hans hustru Elsa, nu i SHM.	SvK
1723	Altarskåpet renoverades.	SvK
1736	Ett tegeltak (sannolikt på koret) reparerades.	SvK
1740	Tio nya bänkar i ”rummet under tornet”.	SvK
1742	Ett sakristiskrank byggdes.	SvK
1744	Korets tegeltak reparerades och gavlarna putsades av murarmästare Matz Blaesing.	SvK
1746	Långhustakets S takfall lades om med nya bräder.	SvK
1749	Bekännelsepall.	SvK
1750	Brädtaket på koret (= absiden?) lades om.	SvK
1754	Timglas.	SvK
1755	Predikstolstrappans barriär, dopfunten och 15 bänkar målades av ”Nils Målare” (Nils Salin).	SvK
1762	Tornhuven byggdes om av tornbyggare Johan Mårtensson Suderbys, Gothem.	SvK, Inskr.
1768	Takreparation.	SvK
1773	Takreparation.	SvK
1774	Golven i kyrkorummet belades med kalkstensflis från Öland.	SvK
1779-80	Takreparation.	SvK
1793	Takreparation.	SvK
1852	Långhusets faltak byttes ut mot tegel och korets tegeltak förnyades.	SvK, Inskr.
	Långhusets tre fönster kom till med snickerier av sergeant Dahlby. Även korets N fönster kom till.	SvK
	Kolonnetter av trä sattes in i ljudgluggarna.	SvK
	Målningarna i interiören kalkades över.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
	Predikstolen målades (troligen) med ”snusbrun” färg.	SvK
1853	Korets takstol byggdes om.	SvK
1854	Nummertavla.	GK, SvK
1857	Ett ”orgelmelodium” anskaffades.	SvK
1862	Stengolven i kyrkorummet byttes ut mot brädgolv. Sannolikt ändrades bänkinredningen vid detta tillfälle så att en mittrad togs bort och övriga rader breddades (förslag i kyrkorådsprotokoll 1861).	SvK
1863	Tornhuven reparerades av byggmästare H. Tellström, Fardhem.	SvK
1873	Två ljuskronor av mässing.	SvK
1885	Madonna- och S:t Olofsbilderna samt triumfkrucifixet från omkr. 1200 lämnades till SHM.	SvK
1901	Orgel från Åkerman & Lunds Orgelfabrik, Stockholm, ersatte ”orgelmelodiet”.	SvK
	Ljuskrona av målad järnplåt.	SvK
1902	Ljuskrona av målad järnplåt.	SvK
1906	Invändig restaurering efter förslag av byggmästare Nils Pettersson, Visby: Konservator C. W. Pettersson, Stocksund.	GK, SvK
	– De medeltida kalkmålningarna togs fram och kompletterades.	GK
	– Kalkmålningarna från 1600-talet avlägsnades eller förändrades.	SvK
	– Kamin i långhusets NÖ hörn.	SvK
	– Nytt altarskrank.	SvK
	– Nytt sakristiskrank.	SvK
	– Läktaren samt en korbänk togs sannolikt bort vid detta tillfälle.	SvK
	– Den invändiga igensättningen av den N långhusportalen avlägsnades.	SvK
	– Nytt dörrblad i tornportalen.	
1910	Altarskåpet renoverades av konservator C. W. Pettersson, Stocksund.	SvK
1915	Tornhuven byggdes om av R. Lydahl och N. Pettersson.	SvK
1923	Träkolonnetterna i ljusgluggarna ersattes med nya kalkstenskolonnetter med tillhörande baser och kapitäl.	SvK
1929	Stora klockan, gjuten av K G M Bergholtz, Stockholm.	SvK
1930	Kopia av triumfkrucifixet från omkr. 1200 tillverkades och målades av konservator Anton Hellström, Stockholm.	SvK
1937	En ljuskrona av mässing.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1951-52	Invändig restaurering efter förslag av arkitekt Karl Erik Hjalmarsson, Stockholm. Konservator Gösta Lindström, Stockholm:	SvK
	– Nytt elektriskt uppvärmningssystem och belysning.	
	– Nya trägolv i hela kyrkorummet.	
	– Väggar och valv rengjordes.	
	– Altarskåpet renoverades.	
	– Ursprunglig färg på predikstol och bänkar togs fram.	
	– Det medeltida väggskåpet renoverades.	
	– Arkeologisk undersökning i koret och långhuset.	
1971	Konservering av altarskåpet av konservator Erik Olsson, Sanda.	SvK
1973-75	Utvändig restaurering (GK anger ”1973-74”) efter förslag av ingenjör Ingmar Holmström och arkitekt Gunnar Jonsson, Restaureringsteknik AB, Stockholm. Konstruktör ingenjör Eduard Troelsgård, Köpenhamn. Arbetena utfördes av Arbetsmarknadsstyrelsens byggnadskontor i Visby under ledning av verkmästare David Simander:	GK, SvK
	– Helt ny tornhuv med nykonstruerad stomme.	SvK
	– Omläggning av samtliga tegeltak med användande av det gamla takteglet. Nytt faltak på absiden.	SvK
	– Putsning och kalkavfärgning av fasaderna.	SvK
	– Ringkammarens svampangripna trägolv byttes mot kalksten.	SvK
	– Brandsektionering (ståldörrar etc.) av vindarna.	SvK
1980	Samtliga fem ljuskronor renoverades och elektrifierades.	SvK
1996	Grusgångarna på kyrkogården belades med betongplattor.	GF
1999	Elva äldre gravhällar/gravstenar på kyrkogården konserverades av stenkonservator KG Eliasson m.fl.	GF
2003	Restaurering av f.d. sockenmagasin och likvagnsbod	
2006	In- och utvändig restaurering. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM
	– Allt utifrån synligt trävirke på tornhuven har tjärats.	
	– Uppgången till klockdäcket har försetts med skyddsräcke.	
	– Långhustaket har lagts om i sin helhet på södra takfallet. Ca 200 pannor byttes ut från Byggnadshyttans förråd. Vindskivor och synligt trävirke har tjärats.	
	– Synligt trävirke på kor- och absidtak har tjärats. På kortaket har ca 60 pannor bytts ut, tagna från byggnadshyttans förråd.	
	– Fasadytor på torn, långhus, kor och absid har lagats och putsats enligt putsprogram.	
	– Fönster i tornet v. Sprickan i fönsterbänken av kalksten har lagats av stenkonservator.	
	– Fönster i långhus och kor. Fönstersnickerierna har målats i sin helhet med en grå kulör.	
	– Masverket i fönstret i absiden har rengjorts och lagats.	

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2006	– Ljudgluggarna i tornet har konsoliderats med kiselsyraester, lösa bitar har fixerats. – Torn-, långhus- samt korportaler har konserverats. – På norra långhusportalen har tröskelstenens spricka lagats. – Invändigt har väggar och valv rengjorts och sprickor och skador på väggarna har lagats i med kalkbruk. – Allt måleri har rengjorts. – Sakristieskranket har rengjorts och bättringsmålats. Det har försetts med ett glest gallertak som täckmålats i vit kulör. – Altarringen har klätts om i ett rött tyg. – I tornrummet har ett särskilt utrymme ordnats för textilier, städmaterial mm. Det har skärmväggar i trä på var sida om orgeln. Väggar dörrar, dörrfoder och dekorationslist är gulmålade rosetterna är rödmålade. – En järnkrona, en ljuskrona och två plåtkronor har rengjorts och lackats samt fått ny el. – Uppvärmningssystemet har bytts ut i sin helhet. – Belysningsanläggningen har åtgärdats och kompletterats.	
2012	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör Skogsstyrelsen.	GM
2014	Konservering av portaler. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB, underentreprenör André Sinnemark.	
2022	Automatisering av klockringningen. Entreprenör Bergholtz klockgjuteri.	GM
2025	Askgravlund anlades.	pastoratet

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museums arkiv).
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
GKR	I Ruhr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
pastoratet	Uppgift från pastoratet
Inskr.	Inskrift i kyrkan
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm.
Strelow	Hans Nilssön Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor 186, Gotland VII:2 (1981).
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltad av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten.
  skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan-och bygglagen reglerar avvändning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.
Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.
Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekat som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:
Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864
Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867
Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603
Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684
Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet)*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM (Statens Historiska Museer)*, Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Brev till Gotlands Fornsal 1958. Från Riksantikvarieämbetet angående fyndfördelning Linde kyrka 1958. Gotlands Fornsals dnr. 1958/729.
Dokument utan dnr i Gotlands Museums arkiv. Resultat av dendrokronologisk analys utförd 2006 av Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, Lunds universitet.
Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
Handlingar i Länsmuseet på Gotlands arkiv, Visby
Inventering av inventarierna i Linde kyrka 1999-2000, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
Inventering av Linde kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
Inventering av Linde kyrkogård, utförd 2016 av Gotlands Museum.
Program för ut- och invändiga restaureringsarbeten i Linde kyrka, upprättat av arkitekt Jan Utas, Länsmuseet på Gotland 2003.
Trädvårdsplan Linde kyrka 2011. Eva Selin, Gotlands Museum.
Vård- och underhållsplan Linde kyrka 2004. Arkitekt Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
I Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Hans Nilssön Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
Sveriges Kyrkor 186, Gotland VII:2 (1981).

Kartor

Geografisk avmätning Linde sn 1712. Lantmäteristyrelsen H 56-1:1.
Skattläggningskarta Linde sn 1753. Lantmäteristyrelsen H 56-1:2.
Laga skiftes karta 1867. Lantmäteristyrelsen H 56-2:1.